

11 FRÅN HELIG VREDE TILL KOLLEKTIV GALENSKAP

ENLIGT LÄKARNAS TEORI borde alla människor intagas på
dårhus, men då även läkarna.¹

”Eskil N.” i brev till fru och dotter 1936

Hösten 1952 uppmärksammades ett invecklat bråk i en nyckelroman av författaren Berit Spong. Spong hade tidigare väckt skandal med nyckelromanen *Sjövinkel*, som behandlade en infekterad rektorsstrid i Strängnäs. Även den nya romanen, *Bröder i Christo*, fick en del medial uppmärksamhet. Liksom i *Sjövinkel* målades Gustaf Aulén, biskop i Strängnäs stift, fram som fallets primus motor och en ulv i fårakläder. Tidningarna kunde också dra paralleller mellan konflikten och den pågående skandalen kring affären Kejne där den så kallade rättsrötan sågs som en viktig del.²

Spong tog sig en hel del litterära friheter i sin skildring av bråket, som hade kulminerat halvtannat decennium innan boken kom ut. Romanen satte dock fingret på något som också blir påfallande i den bild av bråket som kan rekonstrueras utifrån materialet i Sinnessjuknämnden, med

1. Avskrift av brev från Eskil N. till Amalia N. och Märta N. 25 nov. 1936, bevarad i Eskil N:s journal från S:ta Maria sjukhus i Helsingborg (som vid denna tid stavades Häl-singborg), Regionarkivet i Lund (RAS).

2. Sign. Printon, ”Möller anklagas i Spong-dramat. Närkesprost: Ny Kejneaffär!”, *Af-tonbladet* 9 okt. 1952. Se även ”Kända prästfejder i ny nyckelroman”, *Expressen* 7 okt. 1952; ”Spong jagar åter biskopens skalp: Storm av förbittring mot ny *Sjövinkel*”, *Aftonbladet* 7 okt. 1952; Berit Spong, *Sjövinkel: Roman* (Stockholm: Norstedt, 1949) och *Bröder i Christo: Roman* (Stockholm: Norstedt, 1952). Gustaf Aulén (1879–1977) var professor i teologi och biskop i Strängnäs stift 1933–1952. Om Kejneaffären, se t.ex. Söderström, ”’Homosexaffä-rernas’ och ’rättsrötans’ tid”; SOU 1951:21, *Kejnekommissionens utredning*; Maths Heuman, *Rättsaffärerna Kejne och Haijby* (Stockholm: Norstedt, 1978); div pressklipp i Sigtunastiftel-sens klipparkiv, Avd. O 5a.

viss hjälp av sjukhusjournalen för den präst som allt från början kretsade kring, nämligen att det var så många personer inblandade på olika sidor i konflikten. Det fall som står i centrum för detta, avsiktligt och svårfrånkomligt långa och vindlande, kapitel blir härmed också belysande för en av diagnosen kverulansparanoias mest paradoxala aspekter: tanken att en sjukdom så tätt knuten till en individuell fixering under särskilt gynnsamma – eller snarare ogynnsamma – omständigheter kunde smitta av sig på omgivningen, ibland till den grad att den ursprungliga kverulanten nästan hamnade i skymundan.

Liksom fallet med professor G. berörde detta fall en från början socialt väletablerad medelålders ämbetsman, som i vissa avseenden behandlades mildare än patienter med annan bakgrund, men som samtidigt hade ytterst svårt att acceptera den sociala degradering som hanteringen av hans fall på olika sätt innebar.

EN KONFLIKTBENÄGEN KLASSRESENÄR

Eskil N. föddes i mitten av 1880-talet i en hantverkarfamilj i södra Sverige. Han gick igenom folkskolan och gick även en tid på läroverk, men var tvungen att sluta av ekonomiska skäl. Som ung arbetade han på kontor. Han verkade också som predikant för Svenska missionsförbundet i några år innan han i tjugufemårsåldern började studera teologi i Uppsala. Som Frans Velanders ansvarig överläkare och sjukhuschef på S:ta Maria sjukhus i Helsingborg, uttryckte det i en redogörelse för Eskil N:s bakgrund 1936 studerade han ”systematiskt privat”, med ”särskilda gynnare i några professorer”. Ordvalet förstärkte beskrivningen av Eskil N. som något av en outsider, här i det att han inte gått den ordinarie vägen mot prästvigning, ett intryck som befästes ytterligare av upplysningen att han prästvigts ”efter erhållen dispens” 1912.³

Vid tiden för prästvigningen var Eskil N. i alla fall gift sedan några år tillbaka.⁴ 1921, efter ett par tjänster på annat håll, kom han med sin familj till det mellansvenska pastoratet H., där han fick tjänst som komminister.⁵ Enligt den rättspsykiatriska undersökning som gjordes av

3. ”Utdrag ur handlingarna”, i brev från Velanders till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA. I dödsfallsnotiser angavs att Eskil N. fick dispens och ”befriades från akademiska examina”, för att han redan gått igenom Svenska missionsförbundets skola. Se osign. notiser i *Dagens Nyheter* 7 april 1954 och i *Svenska Dagbladet* 8 april 1954. Frans Velanders (1883–1962) var överläkare vid S:ta Maria sjukhus i Helsingborg 1926–1948.

4. Närmare bestämt 1908, se prästbevis i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

5. ”Utdrag ur handlingarna”, i brev från Velanders till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

överläkare Nils Wennerholm på Mariebergs sjukhus i Kristinehamn under vintern 1935–1936, var det i och med detta som Eskil N. börjat hamna i problem. Det dröjde inte länge efter tillträdet förrän han kom i konflikt med sin närmaste chef, kyrkoherden. Efter ett par år flyttade kyrkoherden från församlingen, enligt Wennerholm för att komminister N. ”gjorde det outhärdligt för honom”. Näste kyrkoherde dog efter ganska kort tid i tjänsten, synbarligen utan konflikter med Eskil N., men hans efterträdare, Oscar H., hade sedan tillträdet 1928 råkat ut för flera anmälningar till domkapitlet, där komministern anklagade sin chef för olika slags ämbetsbrott och försummelse i tjänsten. Anmälningarna vittnade enligt Wennerholm ”tydligt om [Eskil N:s] paranoida inställning”. Bland annat hade Eskil N. beskyllt kyrkoherden för att ha använt kyrkans ekonomiska medel för egen vinning, och för att ha ändrat i ett mötesprotokoll genom att skriva dit en anmärkning. Enligt kyrkoherde Oscar H. hade anmärkningen förts in i protokollet ”för att motivera [Oscar H:s] åtgärd att såsom ordförande vid stämman ’klubba ned’ [Eskil N.], då denne antydde vanart hos [Oscar H:s] dotter”.

RAPPORT OM EN HOTFULL FAMILJEFAR

Efter 1932 hade komministern enligt uppgift blivit mer och mer egendomlig och retlig. Han hade bland annat misshandlat sin fru, Amalia N., vid flera tillfällen då han varit inne i ett ”ryck” av särskilt dåligt humör.⁶ I februari 1934 togs han, på hustruns begäran och med hjälp av polis och provinsialläkare, in på sinnessjukhus. Detta skedde efter en incident som involverade frun och mellansonen, incestanklagelser, misshandel, skjutvapen och missbruk av narkotiska medel.

Enligt polisrapporten hade den lokale polismannen B. kommit på besök i komministerbostaden på kvällen den 6 februari 1934. Amalia N. hade då anmält att hennes man ”visat sig uppbrusande och brutal” mot både henne och ett av de fyra barnen, en son som vid tillfället var 24 år gammal och klassad som sinnesslö. Orsaken var att Eskil N. fått för sig att hans fru stod ”i onaturligt förhållande” till sonen. ”Sålunda”, rapporterade polisen, ”hade han hotat att skjuta både sig själv och henne. Mot sonen hade han förgripit sig på så sätt, att han om sonens penis lindat en linnetrasa och om dennes scrotum ett snöre.” Då sonen uttryckte stark smärta tog Amalia N., mot Eskil N:s vilja, bort bandagen och tvättade de vid det laget ”starkt uppsvällda och missfärgade” könsdelarna. Komministern

6. Utåtande av överläkare Nils Wennerholm, Mariebergs sjukhus, Kristinehamn, den 14 mars 1936, återgivet i brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Personakt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

stängde in sig i sovrummet, slängde ut hustruns sängkläder och vägrade tala med polisen, som till slut gick iväg med uppmaning till Amalia N. att höra av sig om hoten fortsatte. Amalia N. förklarade att det inte var första gången maken hotade henne och familjen, och att hon var orolig för att han höll på att förlora förståndet. Nästa morgon ringde kyrkoherden i H. till landsfiskalen i distriktet och bad om polisbeskydd för fru N. Hon hade också själv ringt till den lokala telefonstationen och via dess personal bett om omedelbar hjälp från polisen.

Utifrån bedömningen att Eskil N. utgjorde en fara för både sitt eget och hustruns liv – enligt polismannen hade han även vid ett tillfälle på pastorsexpeditionen, två år tidigare, hotat att begå självmord – skickade landsfiskalen, D. W. Swidén, hem provinsialläkaren Sven Högberg till komminister N., i sällskap med polismannen B. När de kom fram vid middagstid låg Eskil N. enligt polismannen fortfarande till sängs. Han var mycket ”retlig och förargad” över läkarbesöket, som han menade sig inte vara i behov av, och bad Högberg och polisman B. att ”dra åt skogen, m.m.”. Amalia N. å sin sida var mycket uppskrämd och berättade att maken åter hotat att skjuta både henne och sig själv. Hon berättade att han förvarade en större mängd dynamit på dasset och ammunition till flera olika skjutvapen i en byrålåda. Högberg undersökte Eskil N. och gjorde bedömningen att han var i omedelbart behov av hospitalsvård.

Polismannen stannade kvar för att övervaka Eskil N., som blev direkt rasande när han upptäckte att polisen beslagtagit hans ammunition. I vredesmod drog han av och kastade iväg sin vigselring. Han försökte sedan klippa sönder den med en tång, som han slängde ifrån sig med kraft då polismannen försökte hindra honom. Under eftermiddagens gång lugnade han ner sig så pass att han kunde samtala med polismannen, och återkom då till misstankarna om incest mellan Amalia N. och den sinnesslöklassade sonen – misstankar som han dock ännu inte lyckats få några klara belägg för. Han klagade på att hans fru varit svartsjuk och misstänksam mot honom, men han hade också vid ett tillfälle fallit i gråt och talat om sig själv som förfelad och bristfällig i sin roll som förkunnare av Herrens ord. Amalia N. å sin sida återkom till makens misshandel av sonen, och visade upp hans ännu uppsvullna och såriga könsorgan för polisen.

Landsfiskalen lyckades ordna med en plats på S:ta Birgitta sinnessjukhus i Vadstena redan senare samma eftermiddag, och åkte själv hem till familjen N. för att meddela detta. Eskil N. blev åter mycket upprörd, och meddelade att han skulle stämma både landsfiskalen och provinsialläkaren för tilltaget. Han skyllde problemen i hemmet på sin fru, och hävdade att det var hon som var sinnessjuk, med argumentet att hon tidigare vårdats på vilohem för psykiska besvär. Men landsfiskalen bedömde Eskil N. som ”själsligt uppsliten” och åtminstone för tillfället ur stånd att styra

över sina handlingar. Med hjälp av B. och ännu en polisman lät han Eskil N. föras iväg till sjukhuset, ivrigt förbannande sin fru.⁷

I den rättspsykiatriska utredning som gjordes 1936 noterades att Eskil N. ännu två år senare betraktade hanteringen av honom vid detta tillfälle som ”ett nidingsdåd av allra grövsta slag”, och att detta bidragit till att avsevärt förvärra hans ”kvarulans”.⁸

FRÅN PSYKOPATI TILL KVERULANSPARANOIA

Men åter till vintern 1934. En knapp vecka efter uppträdet i hemmet och intagningen på S:ta Birgitta i Vadstena skrevs Eskil N. ut igen, med motiveringen att han var samhällsbesvärlig men inte för närvarande i behov av vård. I journalen angavs att hans sjukdomshistoria pekade på ”en psykopati med förhöjd självkänsla och paranoid reaktionstyp med sedan årtal därav härrörande, ständiga, skiftande konflikter med omgivningen samt dessutom otvivelaktigt missbruk av kloral”.⁹ Kloral, eller kloralhydrat, var ett narkotiskt preparat som bland annat användes som sömnmedel på fängelser och mentalsjukhus.¹⁰ I mindre doser kunde kloral, som också kallats ”knockoutdroppar”, i stället för att verka sövande skapa ett våldsamt och oberäkneligt rus.¹¹ På Eskil N. tycks det ha fungerat just så. Hustrun hade berättat att Eskil N. till vardags brukade bete sig vänligt, men att han ibland, och då oftast i samband med att han intagit kloral, kunde bli ”övergående häftig, brutal, hotfull och misstänksam”, som nu senast i samband med anklagelserna om otukt mellan frun och sonen. På sjukhuset noterades tvärtom att Eskil N. betedde sig mycket behärskat, och att han känslomässigt framstod som ”kyligt indifferent”, utan stämningsförändringar åt något håll. Han erkände att han haft misstankar mot hustrun och att han missbrukat kloral, men ville inte gå med på några andra anklagelser. I en slutsammanfattning konstaterades åter att Eskil N. hade en ”förhöjd självkänsla”, men också att det inte gick att påvisa någon ”paranoid mimik” och inte heller några tankevillor eller hallucinationer.

7. Polisrapport återgiven i brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA. Landsfiskalens initialer anges felaktigt som C.O. i den återgivna polisrapporten.

8. Utlåtande av Wennerholm återgivet i brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

9. Sammanfattning i journalen från S:ta Birgitta sjukhus, Vadstena, feb. 1934, återgiven i brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

10. Kloral användes som lugnande medel på svenska hospital redan under 1800-talet. Jfr Ek, *Erotic Insanity*, s. 157, 160, 161.

11. Johannisson, *Den sårade divan*, s. 133.

Under vistelsen på S:ta Birgitta sattes en dubbeldiagnos, som ringade in de motsägelsefulla aspekterna av Eskil N:s beteende: *Psychopathia + abusus chloralicius*.¹² Psykopatidiagnosen motiverades här alltså av egenskaper som behärskning, sinnesjämvikt, hög självkänsla och avsaknad av tecken på psykos, medan de mer irrationella aspekterna av Eskil N:s beteende förklarades av hans narkotikamissbruk.

Efter utskrivningen drog Eskil N. igång en kedja av händelser som i stället ledde fram till en kverulantdiagnos. Enligt utlåtandet från överläkare Wennerholm på Marieberg började det med att komministern strax efter utskrivningen hotade Sven Högberg, provinsialläkaren som utfärdat vårdattesten, och landsfiskalen med stämning. Den 6 mars 1934, alltså en månad efter intagningen på S:ta Birgitta, utfärdade Mikael Söderström, överläkare på sjukhuset, på domkapitlets begäran ett intyg över Eskil N., där han föreslog att komministern skulle vara tjänstledig i sex månader. Eskil N. själv begärde ett friskintyg, in blanco, för att kunna sköta sina bankaffärer och köra bil. Sedan Medicinalstyrelsen, i april, godkänt domkapitlets begäran om tjänstledighet skrev Eskil N. till Kungl. Maj:t för att överklaga domkapitlets handlande, samtidigt som han anmälde kyrkoherde Oscar H. till domkapitlet. Därefter anmälde han landsfiskalen och polismannen till Kungl. Maj:ts befallningshavande, det vill säga länsstyrelsen. Sedan Kungl. Maj:t i augusti bestämt att lämna hans överklagande utan åtgärd anmälde Eskil N. de båda läkarna, Högberg och Söderström, till Medicinalstyrelsen, samtidigt som han anmälde domkapitlet till Justitieombudsmannen. När Medicinalstyrelsen meddelade att man inte kunnat se att vare sig Högberg eller Söderström begått något tjänstefel lämnade Eskil N. också in klander mot Medicinalstyrelsen till Justitieombudsmannen.

I mitten av september stämde Eskil N. landsfiskalen och Högberg inför häradsrätten, för den polisrapport respektive vårdattest de utfärdat. Landsfiskalen stämdes även för hemfridsbrott och ärekränkning. Det blev dock inget åtal då det bedömdes att Eskil N. vänt sig till fel instans. De båda anklagade vägrade också att avlägga ed eftersom de menade att Eskil N. var sjuk.

Efter det avbrutna åtalsförsöket drog Eskil N. tillbaka sin stämningsansökan. Hans fru, Amalia N., kompletterade med en tilläggsrapport, där hon hävdade att hennes tidigare uppgifter om mannens hotfulla beteende varit lögn. Eskil N. ringde också, enligt stiftssekreteraren, till biskopen och lade fram saken som så att de båda anklagade hade dragit tillbaka sina uppgifter vid rättegången.

12. Sammanfattning i journalen från S:ta Birgitta, återgiven i brev från Velandier till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

I december krävde Eskil N. i brev till Söderström – med hänvisning till att domstolen kommit fram till att ”interneringen varit obefogad och polisrapporten osann” – att få återgå i tjänst, dock bara på villkor att han fick upprättelse. När han några dagar senare besökte Söderström lovade han, med Wennerholms ord, att ”nedlägga kverulansen”. Han skulle också ha fått ett friskintyg som gjorde det möjligt att återinträda i tjänst.¹³

När Eskil N. själv senare, i en skrivelse till ”Konungen” i juli 1937, beskrev samma händelseförlopp nämnde han bara att han i slutet av april 1934 hade lämnat in ett ”underdånigt besvär över Strängnäs domkapitel beslut att utan ansökan tilldela undertecknad sex månaders sjuktjänstledighet”, att Kungl Maj:t beslutat att lämna ärendet utan åtgärd och att Eskil N. då själv, för att ändå få upprättelse, hade vänt sig till biskopen, Gustaf Aulén, skriftligen och per telefon, och ”vördsamt anhållit om utredning av vad som blivit mig lagt till last”. Eskil N. menade att det läkarutlåtande som låg till grund för sjukskrivningen byggde på falska uppgifter från hans fru, uppgifter som hon också själv senare tagit avstånd från som ”fullständig fantasi”, och att ryktena om vad som hänt under och efter sjukskrivningsperioden både hade hindrat honom i hans ämbetsutövning som präst och ställt honom i dålig dager inför domkapitlet. När biskopen inte gick med på att utreda saken, en vägran som enligt Eskil N. bröt mot kyrkolagen, skrev Eskil N. till kyrkofullmäktige ”angående en del rådande missförhållanden mellan kyrkoherden i församlingen och undertecknad”.¹⁴

Enligt senare domstolshandlingar innehöll skrivelsen, som var daterad 9 augusti 1935, ”smädliga yttranden mot [kyrkoherde Oscar H.] i och för dennes ämbete”.¹⁵ Själv hävdade Eskil N. att han skrivit till kyrkofullmäktige för att slippa anmäla kyrkoherden till allmänne åklagaren, för den missfirmelse som Eskil N. menade att kyrkoherden hade begått mot honom.¹⁶ Resultatet blev i vilket fall som helst att det blev Eskil N. som

13. Utlåtande av Wennerholm återgivet i brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

14. Brev från Eskil N. till Konungen 24 juli 1937, avskrift i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

15. Se häradsrättens utslag, återgivet i utdrag från domboken, hållen vid sjätte allmänna sammanträdet under lagtima vårtinget i H. tingslag å tingsstället i A. den 16 april 1936, Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS. Enligt Eskil N. själv skickade han skrivelsen i början av 1936, vilket dock inte kan stämma – vid det laget hade den rättspsykiatriska undersökning som skrivelsen föranlett redan inletts. Se brev från Eskil N. till Konungen 24 juli 1937, avskrift i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

16. Brev från Eskil N. till Konungen 24 juli 1937, avskrift i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

åtalades för missfirmelse av ämbetsman, men att målet sköts upp i avvaktan på utlåtande om hans sinnestillstånd vid tidpunkten för skrivelsen.¹⁷

ETT ”BESVÄRLIGT” FALL

Under vintern 1935–1936 genomgick så Eskil N. en sinnesundersökning på Mariebergs sjukhus i Kristinehamn. Undersökningen gjordes polikliniskt; Eskil N. skrev själv i sitt brev till Konungen att han besökte Marieberg över dagen fem gånger men annars vistades hemma under denna tid.¹⁸

”Besvärligt fall”, konstaterade överläkare Nils Wennerholm när han den 28 mars 1936 skickade tillbaka journalhandlingarna till överläkare Söderström i Vadstena.¹⁹ Men det var inte diagnostiken som var besvärlig. För den utredande läkaren på Marieberg rädde, efter observation av Eskil N. och genomgång av de olika parternas redogörelser för vad som hänt, ingen tvekan om att den åtalade komministern var en kverulansparanoiiker och att hans tillstånd förvärrats genom intagningen på sinnessjukhuset i Vadstena i februari 1934.

För att stärka sin argumentation gjorde Wennerholm i sitt utlåtande till rätten en kronologisk lista över komministerns reaktioner på åtgärder som vidtagits efter det att han skrevs ut från sinnessjukhuset i Vadstena. Denna lista visade enligt läkaren på Eskil N:s ”kvärlantiska förhållande” till åtgärderna i fråga.²⁰

Wennerholm konstaterade att patienten hade ”en viss hereditär belastning”, med en mor som var ständigt nervös och som kring klimakteriet blivit direkt paranoid, samt en bror som hade missbrukat alkohol och som omkring 45 år gammal begått självmord. Han noterade dock samtidigt att Eskil N. inte visat några ”egendomligheter i lynne eller karaktär” under barndomen och uppväxten, och att han inte heller betett sig anmärkningsvärt under de första tio åren som präst, i Dalarna och Blekinge. Med undantag, sköt Wennerholm in utan att kommentera saken vidare,

17. Utdrag från domboken, H. tingslag å tingsstället i A. den 16 april 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

18. Brev från Velander till SSN 27 aug. 1936, akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA; Eskil N:s egen redogörelse i brev från Eskil N. till Konungen 24 juli 1937, avskrift i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

19. Brev från Wennerholm till Söderström, den 28 mars 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

20. Utlåtande av Wennerholm 14 mars 1936. Det rättspsykiatriska utlåtandet återges i ett åttasidigt citat i brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

för ”hans tilltagsenhet att t.o.m. operativt behandla människor med infekterade sår i fingrar”.

Wennerholm konstaterade också att han, förutom astma, inte kunnat hitta några somatiska sjukdomar hos Eskil N. Inte heller kunde han se några tecken på ”förgiftning” av kloral eller opium. Eskil N. hävdade också själv att han slutat med narkotika för att i stället (”med framgång”, noterades det) behandla sig själv med homeopatiska preparat. Psykiskt, däremot, fortsatte Wennerholm, avvek Eskil N. tydligt från normen på flera sätt:

Hans affektliv företer en utpräglad köld även om han tack vare en viss talang vid tillfällen kan visa en yttlig värme. Han visar en utpräglad självgodhet, vilken han då och då låter lysa genom att förhärliga sig själv på andras bekostnad, exempelvis att [kyrkoherde H.] kan inte hålla samma arbetstakt som han, [kyrkoherde H:s] predikningar äro föga innehållsrika, [kyrkoherde H.] kan inte sköta sin tjänst så bra som han etc. På grund av den stegrade egocentriciteten talar han vid beröring av hans förhållande till omvärlden om ”reformatorer och fromma män, vilka liksom han fått strida för det rätta och vilka nu dyrkas och värderas.” I tankelivet framträda visserligen inga formella rubbningar men tankarnas innehåll röja en stegrad egocentricitet och ett paranoiskt känslotänkande. Att expl. är en typisk kvärulant är väl ingen tvekan om. Han äger den för kvärulanten egendomliga beredskapen att vid särskilda upplevelser bilda övervärldiga idéer och saknar förmåga att sedan frigöra sig från dessa. Han är i sitt anmälningssraseri energisk och envis, hänsynslös och aktiv, oförmögen att avgöra vad man icke får skriva om sina medmänniskor utan följer därvid enbart sitt egocentriska känslotänkande.²¹

Wennerholm anknöt här tydligt till de i samtiden populära teorierna om kverulansparanoia som resultat av övervärderade, fixa idéer hos särskilt disponerade personer. Han talade inte explicit om psykopati, men däremot om grundläggande karaktärsdrag som känslökyla och överdriven självgodhet. Samtidigt menade han att den allmänna känslökylan kombinerades med en i det närmaste extrem överkänslighet på vissa områden, ett slags paradoxal iakttagelse som ju också känns igen från flera psykopatfall.

Det som förde ”kvärulanterna in i kvärulans” var enligt Wennerholm detta slags ”personliga egenart”, som gjorde att de ofelbart drevs till konflikt med sin omgivning. Det handlade däremot inte om en särskilt välutvecklad rättskänsla, i alla fall inte om man med rättskänsla menade

21. Ibid.

”icke blott känslan för vad som är rätt och orätt utan även insikten om nödvändigheten av vissa normer människor emellan”. Eskil N. för sin del kunde förvisso ge sken av lätt ånger, genom sina ”lama försök att rätta sina övergrepp genom att gång på gång återkalla anmälningarna”, men hans snarhet att hitta nya motiv för anmälningar bevisade enligt Wennerholm att det bara handlade om spel för gallerierna. Sammanlagt visade Eskil N:s beteende på nyckfullhet, ombytlighet och bristfälligt omdöme, och den skrivelse han åtalats för avslöjade enligt Wennerholm att hans omdömeslöshet var höggradig, såväl vad gällde innehåll som motiv. Det låg, menade Wennerholm, något djupt ologiskt i att som Eskil N. i skrivelsen slunga fram ”de mest ärekränkande beskyllningar om sin förman”, samtidigt som man motiverade skrivelsen som ett försök att göra upp i godo, ”kristligt och broderligt”, och förväntade sig att de anklagade skulle gå en till mötes med ursäkter och beklaganden. Men detta var omöjligt att få Eskil N. att förstå, och komministern framhärskade också i sin syn på kyrkoherde H. som en viktig orsak till ”det kyrkliga och moraliska livets försämring” i församlingen, bland annat på grund av kyrkoherdens i Eskil N:s ögon slapphänt liberala inställning till ogifta mödrar. Kyrkoherden var emellertid varken den enda eller första fienden. Enligt Wennerholm upplevde Eskil N. att ”en hel liga av inflytelserika personer i församlingen” hade motarbetat honom för att han vågade vara rak och säga vad han tyckte, och att det varit så ända sedan Eskil N. själv kom till församlingen, långt före den nuvarande kyrkoherdens tid.

Eskil N:s beteende och uttalade föreställningar om omvärlden pekade enligt Wennerholm i en tydlig riktning:

Enligt min mening föreligger i detta fall den form av förryckthet, som vi kalla paranoia quærulans. Vad som gör denna form av paranoia till en psykisk sjukdom är ju icke kverulerandet i och för sig utan disproportionen mellan orsak och verkan, missförhållandet mellan den verkliga betydelsen av den sak, till vars ernående han strävar och de oerhörda ansträngningar, han offrar därpå. Med ljus och lykta har han i flera år sökt efter anledningar till anmälan av oförvitliga människor i tjänsteutövning och utan att några egentliga anledningar funnits, vilket väl torde få anses bevisat av de för expl. ständigt negativa utslagen från de prövande myndigheterna, har han, behärskad av sina vanföreställningar om lidna oförrätter på ett synnerligen omdömeslöst sätt hopkonstruerat sådana. Detta framgår av en mängd alldeles grundlösa påståenden och beskyllningar, måhända dikterade av en illusionär omgestaltning av verkliga händelser.²²

22. Ibid.

Wennerholm konstaterade att prognosen vid *paranoia querulans* ”i allmänhet” ansågs vara dålig. Han hänvisade här bland annat till Bror Gadelius i ståndpunkten att tillståndet oftast var kroniskt, fortgående och inte sällan förvärrades med åren. De sjukliga föreställningarna stannade inte heller alltid vid den skarpt avgränsade ursprungsidén om en liden oförrätt utan kunde vidga sig till ”ett system av förryckt förvanskning”. Wennerholm hänvisade även till Eugen Kahn, som menade att alla kverulanter var mer eller mindre asociala, och att deras asocialitet drev dem in i systematisk kamp mot samhället och dess inrättningar. Enligt Kahn kunde yttre omständigheter åtminstone då och då ha betydande påverkan på sjukdomens utveckling och utgång, men en långt mer bestämmande faktor var den ”autistiska seghet” som karakteriserade kverulanterna, och som gjorde att de kunde fastna i en och samma rättsliga dispyt i årtionden eller rentav livet ut. Prognosen förbättrades inte av det faktum att knappast någon myndighet under loppet av en utdragen rättsprocess kunde undvika att begå ett eller annat formellt fel, vilket bidrog till att ge ständigt nytt bränsle åt kverulanten i hans processande. Eskil N. hade också själv uppgett att han skulle åtala kyrkoherde H. om han blev dömd, och inte ge sig förrän ”saken blivit fullt utredd”.

Att Wennerholm var så säker på diagnosen betydde dock inte att han rekommenderade vård på sinnessjukhus. Att behandla paranoiker på sinnessjukhus var rent allmänt en ”kinkig” fråga, menade han i sitt utlåtande: ”Med hänsyn till deras stora ömtålighet och den paranoidea affektens fatala betydelse för utvecklingen av deras sjuka idéer, bör man så mycket som möjligt spara deras känslor.” Återigen lutade han sig mot Bror Gadelius, som hävdade att sjukhusvård av paranoiker bara kunde ses som rationellt om personen i fråga antingen själv kunde må bättre av den, vilket sällan var fallet, eller om hen bedömdes som farlig för samhället eller vådlig för den allmänna säkerheten. Wennerholm bedömde att intagning på sjukhus för Eskil N:s del skulle ge näring åt kverulansen och leda till snabb försämring, vilket bevisligen också skett förra gången han togs in på sjukhus, 1934. För att uppnå ”största möjliga affektiva avspänning” hos Eskil N., och därmed minska hans ”samhällsbesvärighet”, vore det rationella i i stället att skicka honom långt bort från den trots allt ganska begränsade grupp av kontrahenter – kyrkoherden och de lokala kyrkliga myndigheterna – som hans kverulans riktade sig mot.

Wennerholms konklusion var alltså att Eskil N. vid tiden för de gärningar han åtalats för varit ”berövad förståndets bruk” på grund av sinnessjukdom, men att han för den skull inte kunde bedömas vara i behov av vård på sinnessjukhus.²³

23. Ibid.

TILL SJUKHUS MOT LÄKARENS REKOMMENDATION

Wennerholms bedömning skickades till Medicinalstyrelsens rättspsykiatriska nämnd för vidare utlåtande. I sitt meddelande till häradshövdingen i hans roll som domare konstaterade den rättspsykiatriska nämnden att Wennerholm gjort bedömningen att Eskil N. varit berövad förståndets bruk på grund av sinnessjukdom vid åtalade gärningars begående, och att han fortfarande var sinnessjuk men inte för närvarande i behov av vård på sinnessjukhus. Utifrån detta bedömde nämnden att Eskil N. när brotten begåtts ”befunnit sig i sådant tillstånd, som avses i 5 kapitlet 5 § strafflagen”. Till skillnad från den utredande läkaren menade den rättspsykiatriska nämnden emellertid också att Eskil N. var i behov av vård på sinnessjukhus.²⁴

Den 16 april 1936 hölls rättegång i den lokala häradsrätten. Med utgångspunkt i det Eskil N. hade skrivit till kyrkofullmäktige förklarade häradsrätten honom skyldig till smädelse mot tjänsteman enligt 10 kapitlet 2 § strafflagen. Samtidigt, med ledning av Medicinalstyrelsens och Wennerholms utlåtanden, förklarades han straffri.²⁵ I frågan om huruvida han behövde vård på sinnessjukhus gav häradsrätten inget klart svar, utan lämnade över sitt utslag till länsstyrelsen för ”åtgärd, som avses i 47 § 3. tredje stycket i sinnessjuklagen den 19 september 1929”.²⁶ Detta stycke i sinnessjuklagen behandlade personer som till skillnad från Eskil N. redan förvarades på sinnessjukhus eller sinnessjukavdelning inom fångvården, och förklarade att dessa vid straffriförklaring antingen skulle hållas kvar på sinnessjukhus eller föras över från fångvård till sinnessjukvård.²⁷ Men länsstyrelsen tolkade det uppenbarligen som att också Eskil N. skulle tas in på sinnessjukhus. I väntan på att en förmyndare skulle utses förband sig fattigvårdsstyrelsen i H. socken att ansvara för att Eskil N. fick vård på sinnessjukhus.²⁸ Och den 9 maj gjorde länsstyrelsen en framställning till Medicinalstyrelsen om att han skulle tas in på S:ta Birgittas sjukhus i Vadstena. Man gick alltså därmed på Medicinalstyrelsens egen linje, tvärt emot läkarens rekommendationer om att låta Eskil N. slippa intagning.

24. Utlåtande från Kungl. Medicinalstyrelsens rättspsykiatriska nämnd till Domhuvanden i V. domsaga 4 april 1936, återgivet i utdrag från domboken, hållen vid sjätte allmänna sammanträdet under lagtima vårtinget i H. tingslag å tingsstället i A. den 16 april 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

25. Häradsrättens utslag, återgivet i utdrag från domboken, hållen vid sjätte allmänna sammanträdet under lagtima vårtinget i H. tingslag å tingsstället i A. den 16 april 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

26. Ibid.

27. SFS 1929:321, 47 § 3 stycket.

28. Skrivelse från Kungl. Maj:ts befallningshavande i Örebro län till Överläkaren vid Birgittas sjukhus, 26 maj 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

Redan ett par dagar senare, den 12 maj 1936, förordnade Medicinalstyrelsen att Eskil N. skulle beredas plats på S:ta Birgitta.²⁹

APOSTLAGÄRNINGAR PÅ DEN GRÖNA ÖN

I väntan på plats på S:ta Birgitta togs Eskil N., på länsstyrelsens begäran och eskorterad av polis, in på sinnessjukavdelningen vid Långholmens centralfängelse i Stockholm.³⁰ Vid ankomsten till Långholmen, den 8 juni, skickade han ett brev till sin fru och de två läskunniga barn som fortfarande bodde hemma. Brevet finns i avskrift i journalen och är intressant på flera sätt, inte minst för att det är så närmast offensivt i sin förtröstan. Ett syfte var säkert att lugna och trösta familjen. Men brevet förefaller också riktat till en större publik, vilket tyder på att Eskil N. var väl medveten om att brevet skulle gå igenom en kontroll- och censurinstans innan det skickades vidare till familjen, och kanske kunde fungera som underlag för friskförklaring.

Brevet är daterat "Långholmen" (inom citationstecken) den 8 juni 1936. Under datumet hänvisade Eskil N. utan vidare kommentar till Apostlagärningarna 5:17–29. Han jämförde på så vis underförstått sitt öde med det som drabbat Jesu apostlar, när de på orättvisa grunder gripits och satts i häkte på uppdrag av översteprästen och hans anhängare. Apostlarna hade när natten kommit blivit utsläppta ur fängelset av en Herrens ängel, varefter de kunnat gå till templet och i trots mot förbud undervisa folket. När de nästa dag hämtades till förhör med översteprästen och Stora rådet i Jerusalem försvarade Petrus och de andra apostlarna sitt tilltag med motiveringen att "[m]an måste lyda Gud mer än människor".³¹

Själva brevtexsten inleddes sedan med en skildring av resan till Stockholm. Den började i bilder av en bräcklig idyll och fortsatte i något som liknade en klassisk helgonberättelse. Hinder och prövningar framställdes i berättelsen som tecken på att Eskil N. var utvald av Gud.

29. Skrivelse från Peder Björck, på Kungl. Medicinalstyrelsens vägnar, till vederbörande sjukvårdsläkare vid Birgittas sjukhus, 12 maj 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

30. Se bevitnad avskrift av anmodan från Kungl. Maj:ts Befallningshavande i Ö. län till landsfiskalen i S. distrikt, 4 juni 1936, i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS; brev från Frans Velander till SSN 27 aug. 1936, akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

31. Avskrift av brev från Eskil N. till fru, son och dotter, 8 juni 1936, Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS. Apostlagärningarna 5:17–29. Cit. från Apostlagärningarna 5:29 i 1917 års svenska bibelöversättning. *Gamla och Nya testamentet: De kanoniska böckerna* (Stockholm: Norstedt, 1917).

Resan till Stockholm gick utmärkt. Ett stycke utanför Eskilstuna stannade vi. I en liten lövdunge dukade Bernström smörgåsbord, vilket smakade gott. Jag frågade då till vilket sjukhus jag skulle, men det kunde Bernström ej svara på, han hade glömt namnet, men skulle senare se efter i handlingarna. Jag fick ej veta till vilket sjukhus jag skulle. När vi kom in till Stockholm körde Johansson än hit och än dit på olika gator utan att hitta till den plats, dit resan gällde. Då jag såg att vi närmade oss Långholmen sade jag, där har vi Långholmen, vi skall väl dit. Ja, mycket riktigt, jag skulle till Långholmen. Först kände jag det som ett slag i ansiktet, men sedan knäppte jag mina händer och tackade Gud för den nåd, som blivit mig beskärd, att i någon mån få aktas värdig, att lida för hans namns skull.³²

Sedan följde en noggrann beskrivning av ankomsten till Långholmen, och av hur intagningen gick till. Eskil N. manade fru och barn att inte vara ledsna och försäkrade dem om att han skulle försöka få ett enskilt samtal med sinnessjukavdelningens överläkare, professor Olof Kinberg.³³

Förhållandena på Långholmsfängelset var hett omdebatterade i pressen vid denna tid, något som uppenbarligen inte hade undgått Eskil N. Det pågick också något av ett ställningskrig mellan fängelseledningen och Kinberg, och även detta hade blivit synligt i medierna.³⁴ Den 9 juni skrev Eskil N. från Långholmen till överläkare Söderström i Vadstena och bad att få komma dit så snart som möjligt eftersom "livet här med nöd tvång bär fängelsets prägel" och därför inte kunde "betecknas såsom välgörande och läkande". Han lade till: "Överläkaren är ju väl förtrogen med stämningarna i mitt hem, och det behöver därför inte framhållas, att de på grund av min intagning här är djupt förkrossade."

Det verkar också som om Eskil N. lyckades med sin plan att få till ett samtal med Kinberg, och även med att i någon mån få denne på sin sida. Under Eskil N:s egen brevtill Söderström har Kinberg lagt till några rader i blyerts med överskriften "Herr Collega" och kommentaren att han "tycker det är litet hårt att denna hyfsade och anständiga person skall behöva stanna här bland ett [utsatt?] klientel av brottslingar" och att han själv "skulle vara mycket glad om [Söderström] kunde finna möjlighet att omedelbart mottaga honom i [sitt] sjukhus".³⁵ Anteckningen styrker Gustav Jonssons uppfattning om att Kinberg i praktiken ofta favoriserade

32. Avskrift av brev från Eskil N. till fru, son och dotter, 8 juni 1936, Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

33. Ibid.

34. Qvarsell, *Utan vett och vilja*, s. 274–278.

35. Brev från Eskil N. till "Herr Överläkaren M. Söderström, Vadstena", 9 juni 1936, med ett påskrivet extra meddelande till "Herr Collega", undertecknat "Med största högaktning, Olof Kinberg". Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

Långholmens centralfängelse, Alstavik. Foto: Stockholms stadsarkiv. Fotograf: Lennart af Petersens, 1967.

begåvade och förslagna kriminalpatienter, samtidigt som han kunde vara känslokall och tyrannisk mot mindre begåvade.³⁶ Den påminner också om Kinbergs dröm om ett "kriminalhospital" där alla typer av brottslingar kunde vårdas samtidigt, men noggrant åtskilda på basis av vilken störning de led av.³⁷

Att Eskil N. visats ett visst förtroende av ledningen indikeras även av att han under sommaren fick hålla minst en högmässa på Långholmen.³⁸ I ett senare brev till myndigheterna skrev han också att han efter två inledande veckor "på den oroliga avdelningen bland råa, grova förbrytare"

36. Qvarsell, *Utan vett och vilja*, s. 256.

37. Ibid., s. 239.

38. Manus till predikan från 14 juli 1936, med maningar till fångarna att se sin vistelse på Långholmen som en prövning och ett offer till Gud, finns bevarad i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

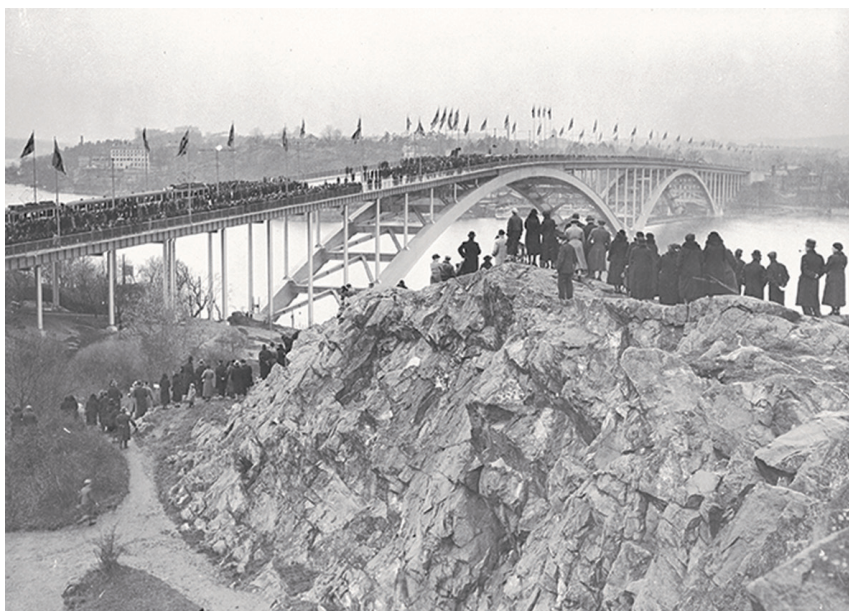

Bild från Långholmen vid invigningen av Västerbron i november 1935. Foto: Stockholms stadsarkiv. Fotograf: Stockholms-Tidningen.

hade fått flytta till en lugnare avdelning med hjälp av ”doktor Lagerwall [syftande på Eva Lagerwall], som till [honom] uttryckte sin stora förvåning över att lagen kunde tillåta dylik behandling”.³⁹

Den 1 juli 1936 svarade överläkaren i Vadstena att de ännu inte lyckats ordna någon plats för Eskil N. på sjukhuset. Han förklarade också att det vore olämpligt att göra det av flera skäl, och inte minst för Eskil N:s egen skull. Huvudskälet var att sjukhuset låg för nära hemmet. Det gjorde att Eskil N. aldrig skulle kunna beviljas någon frigång. Risken var också att han skulle få alltför täta besök från sina anhöriga. Söderström jämförde med hur hustrun betett sig förra gången Eskil N. suttit på S:ta Birgitta och med hur Eskil N. själv sedan agerat mot dem som tagit in honom. Att återigen placera Eskil N. på Vadstena riskerade att förstärka det kverulatoriska beteendet, menade överläkaren: ”den säkra följderna av dessa besök torde bli, att [Eskil N.] irriteras och befästes i sina idéer, förutom att stor möjlighet föreligger, att han skall tvinga hustrun utföra diverse

39. Avskrift av brev från Eskil N. till Konungen, 24 juli 1937, i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS. Eva Lagerwall (1898–1960) arbetade under 1930-talet som sinnessjukläkare på Serafimerlasarettet, Långholmen och Beckomberga i Stockholm, och från 1940-talet som överläkare vid den rättspsykiatriska kliniken på Ulleråker.

uppdrag riktade mot hans gamla vederdelomän”. Söderström rekommenderade därför att Eskil N. förflyttades till ett sinnessjukhus längre från hemmet.⁴⁰

INTE OMYNDIGFÖRKLARAD

Eskil N. var redan straffriförklarad och överlämnad till sinnessjukvården, och länsstyrelsen förväntade sig också att han skulle få en förmyndare. Men kopplingen mellan straffrihet och omyndigförklaring var inte given, ens i ett fall som detta, och Eskil N. blev aldrig förklarad som omyndig. Den 8 juli skrev överförmyndaren i H. socken till Rättsspsykiatriska kliniken på Långholmen att Länsstyrelsen i Örebro hade gjort framställning till honom om att få Eskil N. omyndigförklarad. Överförmyndaren anhöll därför om utlåtande över om Eskil N:s sjukdom var ”så beskaffad att omyndighetsförklaring får lov att utfärdas”, och om så var fallet också ett sjukintyg så att han kunde göra framställning om förmyndare åt Eskil N. hos häradsrätten.⁴¹ Den 27 juli skrev Carl Gustaf Berglin, tillförordnad biträdande läkare på Rättsspsykiatriska kliniken till överläkaren vid S:ta Maria sjukhus, Frans Velander. Berglin meddelade att Eskil N. omedelbart skulle överföras till S:ta Maria, och att de handlingar som berörde honom skulle skickas inom några dagar, ”så snart Prof. Kinberg utskrivit begärt omyndighetsintyg”.⁴² Nästa dag, den 28 juli 1936, förflyttades Eskil N. till S:ta Maria sjukhus i Helsingborg.⁴³ Något omyndighetsintyg följde dock inte med honom. I samband med överflyttningen skickade Berglin i stället en påfallande välvillig beskrivning av Eskil N. till den läkare som skulle överta ansvaret för honom, det vill säga Velander:

40. Brev från överläkaren i Vadstena (Söderström) till Kungl. Medicinalstyrelsen 1 juli 1934. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

41. Avskrift av brev från överförmyndaren i H. socken till Rättsspsykiatriska kliniken, Långholmen, 8 juli 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

42. Brev från tf. bitr. läkare Carl Gustaf Berglin till Överläkaren vid S:ta Maria sjukhus, Helsingborg, 17 juli 1936. Jfr även förordnande om flytt från Långholmen till S:ta Maria från Karl Loberg, på Kungl. Medicinalstyrelsens vägnar, till vederbörande sjukvårdsläkare vid S:ta Maria sjukhus 21 juli 1936. Båda i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

43. Se brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA. Se även fängsedel från Långholmen, som beskriver Eskil N:s utseende och persedlar vid överflyttningen till S:ta Maria 28 juli 1936 och order till konstapel om fängförpassning samma dag. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

Rättspsykiatriska kliniken, Stockholm 28/7 -36

Ärade kollega!

På begäran av komminister [Eskil N.], som vårdats här från den 8.6. 1936 såsom straffrifyklarad och som denna dag lämnar kliniken, får jag intyga, att han iakttagit ett vårdat och hovsamt uppträdande och visat en hos vårt klientel ovanlig, socialt väl medveten inställning. Han har stått på bästa fot med alla avdelningens skiftande patienttyper och varit oss till påtaglig hjälp genom att mottaga förtroenden och meddela råd för patienternas återanpassning till samhället. Hans indignation över medicinalstyrelsens utlåtande (om behovet av hospitalsvård) är visserligen mycket kraftig men synes i sina yttringar ej överskrida gränserna för det normalpsykologiskt förståeliga. Då jag icke haft anledning att närmare befatta mig med vare sig undersökningsläkarens eller med.-styr:s utlåtande kan jag icke yttra mig om skälen för eller mot 5:5-förklaring och hospitalsvård i övrigt, men rekommenderar honom varmt till observation i detta syfte under den fortsatta vårdtiden.

Med kollegial högaktning

*Carl Gustaf Berglin*t.f. bitr. läk.⁴⁴

Följande dag, den 29 juli, skrev Berglin ett mer formellt brev till Velander, där han räknade upp de olika handlingar som medskickades, och bad att de skulle återställas till sina olika ägare. I detta brev överlät han det helt till de ansvariga på S:ta Maria att ta ställning i frågan om omyndighetsintyg: "Prof. Kinberg anser sig ej kunna göra detta, enär vår observation varit otillräcklig på grund av forcerat arbete med undersökningsfall."⁴⁵

Inte heller Velander ville omyndigförklara Eskil N. Ett par veckor efter prästens överflyttning till S:ta Maria, den 14 augusti 1936, skickades ett meddelande från sjukhusets "överläkare, sjukhuschef" till överförmyndaren i Hammar, med anledning av den senares förfrågan, där sjukhuschefen förklarade att "komminister [Eskil N:s] psykiska sjukdom icke är av sådant slag, att vi anse oss kunna utfärda intyg om omyndighetsförklaring".⁴⁶

44. Handskrivet brev från Carl Gustaf Berglin, 28 juli 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

45. Brev från Berglin till Överläkaren vid S:ta Maria sjukhus, 29 juli 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

46. Kopia på brev från överläkare, sjukhuschef (= Velander) till överförmyndaren i H. socken 14 aug. 1936. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

UPPROP MED NAMNINSAMLING

Redan på detta tidiga stadium mobiliserades utomstående personer till stöd för Eskil N:s sak. En månad efter intagningen på S:ta Maria skrev Eskil N. själv till Sinnessjuknämnden och bad att få komma ut. Han hävdade att han aldrig varit sinnessjuk ”i egentlig mening”, inte heller nu, och därför inte behövde vård på sjukhus. Som stöd för sin sak bifogade han två brev från sin fru, Amalia N., samt ett par likalydande petitioner med sammanlagt drygt 80 namnunderskrifter från boende i församlingen. Allt som hänt, menade Eskil N., berodde på en missuppfattning som nu borde rättas till.

Då Medicinalstyrelsen haft vilseledande uppgifter om min person, vilka legat till grund för dess utlåtande, är det förklarligt att Medicinalstyrelsen kommit att fatta ett oriktigt utlåtande om mitt sinnestillstånd.

Jag har mig veterligt aldrig varit annorlunda till sinnesbeskaffenhet än vad jag nu är. Jag bestrider att jag varit eller är sinnessjuk i egentlig mening eller i behov av hospitalsvård.

På grund härav anhålles vördsamt att Sinnessjuknämnden måtte besluta att jag omedelbart utskrivs från S:ta Maria sjukhus såsom frisk, samt tillsända mig bevis därom i och för återinträde i tjänstgöring.⁴⁷

Av Amalia N:s brev till Eskil N. framgår att det var parets barn som gått runt i byden och samlat namnunderskrifter.⁴⁸ Vem som från början författat uppropet är däremot oklart; kanske var det Eskil N. själv. Texten är välformulerad och lyfter fram en rad argument. För det första, att de undertecknande känt komminister N. i många år, ända sedan han flyttade till pastoratet, och att han under denna tid ”aldrig på något som helst sätt visat sig vara abnorm eller sinnessjuk”. För det andra, att Eskil N. aldrig uppträtt så att han ”varit farlig för eget eller andras liv och säkerhet”. Tvärtom, menade undertecknarna, hade han alltid varit ”hjälpssam och godhjärtad mot sina medmänniskor”, och som präst hade han alltid framträtt ”värdigt och ansvarsfullt”. Även så i sina predikningar, som ”alltid präglats av djup och innehåll och lämnat mycken god behållning för åhörarna”. På grundval av detta slöt sig de som skrivit och undertecknat uppropet till att det begåtts ett misstag. De ifrågasatte enligt upprops-

47. Brev från Eskil N. till SSN 21 aug. 1936. Se även bifogade brev från Amalia N. 20 juli resp. 18 aug. 1936, samt två identiska skrivelser med drygt 40 underskrifter vardera, daterade H. församling aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

48. Brev från Amalia N. till Eskil N. 18 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

texten läkares och ansvariga myndigheters makt att sinnessjukförklara människor utan ”påvisbara sjukdomstecken” och anhöll om att Eskil N. omedelbart skulle släppas ut från sjukhuset.⁴⁹

Till sitt eget brev och listorna hade Eskil N. alltså även bifogat ett par brev från sin fru, med motiveringen att de ”ytterligare klarlägger att ett misstag blivit begånget gent emot mig”. Ett sannolikt men inte uttalat motiv kan också ha varit att visa upp hustruns, barnens och andras tillgivenhet, genom brevens kärleksfulla småprat om barn, släkt och vänner, och formuleringar som ”Min käre älskade [Eskil]! Frid”, och ”Vi kunde fått haft Dig hemma hos oss, kära [Eskil], och vi äro inte nöjda förrän vi har Dig hos oss igen”, eller

Så kommer människor ibland hit för att söka Din hjälp och Ditt bistånd. Ja vem skall hjälpa dem när inte Du är hemma, det är den stora frågan. Du som alltid haft ett så klart förstånd, och [varit] så hjälpsam mot alla. Ja vi önskar ”alla vi” så innerligt, att läkarne måtte förstå och inse att ett groft misstag föreligger.⁵⁰

Dock skymtar även i Amalia N:s brev en konflikt där Eskil N. inte enbart var ett passivt offer: ”Bäst av allt”, skrev hon, ”är att glömma och förlåta lidna oförrätter. Att lämna allt i dens händer som rätt dömer.”⁵¹ Amalia N. lade också fram en egen teori om den verkliga grunden till konflikten – att komminister N. tagit de svagas parti i en kamp mellan personer med makt och inflytande i kyrka och samhälle å ena sidan, och fattiga människor ute i stugor och torp å den andra:

Befolkningen har sagt oss: pastor [N.] tror på Gud och han är så mån om det fattiga, det är just en sådan präst vi behöver. De äro så glada och tack samma att Du tagit den fattiges parti, de inse nu att det är för den skull Du råkat illa ut, för dem som ”makten haver”.⁵²

Framhävandet av familjens villkorslösa kärlek bör ses mot bakgrund av att läkarna i övrigt fått en något annorlunda bild av Eskil N:s familjeförhållanden. Velander framställde äktenskapet som olyckligt i sitt första ut-

49. Petition med 40 + 40 underskrifter, daterad H. församling aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

50. Citerat ur brev från Amalia N. till Eskil N. 20 juli 1936, se även brev från A.N. till E.N. 18 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

51. Brev från Amalia N. till Eskil N. 20 juli 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

52. Brev från Amalia N. till Eskil N. 18 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

låtande till Sinnessjuknämnden. Han noterade att hustrun var sex år äldre än Eskil N., och att Eskil N. själv hade beskrivit henne som sjuklig, nervös och tidvis paranoid. Hustrun hade enligt Eskil N. varit mycket svartsjuk och hade upprepade gånger beskyllt maken för att bedra henne med deras hembiträden. Men hon hade också varit misstänksam mot andra, rädd att bli bestulen och egendomligt rädd för knivar. I början av äktenskapet skulle hon enligt maken ha varit nära att begå självmord.⁵³

KVERULANSPARANOIA SOM ARGUMENT FÖR UTSKRIVNING

Velander ville alltså inte heller omyndigförklara Eskil N. Inte desto mindre beskrev han sin patient som en kverulansparanoiker i sitt första utlåtande till Sinnessjuknämnden. För att motivera diagnosen lyfte han framför allt fram hur normalt Eskil N., på det stora hela, betedde sig. Under den första månaden på sjukhuset, skrev Velander, hade Eskil N. funnit sig väl tillrätta, ”uppträtt fullt ordnat och i stort sett rättat sig efter givna föreskrifter”. Han verkade trivas på sjukhuset och var alltid ”ytterst artig och förekommande i sitt sätt” när man pratade med honom. Samtidigt kunde Velander identifiera en tydlig fixering i hans önskan att genast bli utskriven som frisk och få fortsätta sin prästgöring, vilken framkom i varje samtal. Han verkade också fortsatt förbittrad på präster och myndigheter i hembygden, även om ”objekten för hans kverulerande” inte hade blivit fler. Förvisso lyckades Eskil N. undvika ”affekt” och lägga ”rätt så mycket band på sig” när frågan kom på tal, men man märkte, menade Velander, att det krävdes ”en viss viljeanstängning att tala långsamt, att förklara utförligt och att på det hela taget hålla sig lugn”. Sammantaget, menade Velander, pekade detta tydligt på ”en paranoia quaerulans”. Det var dock också just på grundval av diagnosen som han stödde Eskil N:s begäran om utskrivning. Velander hävdade, liksom Wennerholm med hänvisning till bland andra Bror Gadelius, att en längre vistelse på sjukhus skulle upplevas som ”ett olidligt tvång” och bara förvärra kverulansen, och föreslog att man i stället försökte ordna tjänstgöring åt Eskil N. på annan ort, på tillräckligt avstånd från dem han hamnat i konflikt med.⁵⁴ Också den somatiska journalen visar att Eskil N. genomgående bedömts som ”Stillsam” under de första månaderna på S:ta Maria.⁵⁵

53. ”Utdrag ur handlingarna”, i brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

54. Brev från Velander till SSN 27 aug. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

55. I den somatiska journalen kan man också se att Eskil N. var ganska överviktig –

På anmodan av Sinnessjuknämnden skrev Velander i månadsskiftet september–oktober 1936 till stiftets biskop Gustaf Aulén och frågade denne om det för stiftets del vore möjligt att flytta Eskil N. till en annan ort där han kunde tjänstgöra i stället för i H. Detta tyckte Velander själv verkade rimligt på grundval av gjorda utlåtanden och insända petitionslistor.⁵⁶

Aulén vände sig dock starkt emot varje tanke på att Eskil N. skulle kunna tjänstgöra som präst vare sig i H. eller någon annanstans. Det var, skrev biskopen, ”fullständigt uteslutet, att Domkapitlet skulle vilja fördela någon församling genom att påtvinga den [Eskil N.] såsom själasörjare”. Aulén diskvalificerade alla uttalanden om att Eskil N. skött sin tjänst som han skulle som direkt osanna. Sanningen, hävdade han, var i stället den att hans uppträdande gett upphov till återkommande bekymmer, och att detta var ”blott alltför bekant” för biskop och domkapitel. Det enda Aulén kunde rekommendera för Eskil N:s del var pension, vilket han dock kunde få först efter fem års tjänstledighet på grund av sjukdom och därmed – vilket även Aulén var medveten om – stora ekonomiska umbäranden. Liksom för att understryka sin egen auktoritet i psykiatriska spörsmål avslutade Aulén brevet med att, utöver ”Biskop”, specificera sig själv som ”Ordf. i Direktionen för Sundby Sinnessjukhus”.⁵⁷

Eskil N., skrev Velander till Sinnessjuknämnden, hade tagit mycket illa vid sig när han fick höra om biskopens uttalanden och vägran att utreda hans ärende. Han hade, som Velander uttryckte det, ”under viss affekt” meddelat att han hellre stannade på sjukhuset livet ut än gick med på något slags kompromiss.

[Eskil N.] är ju fullkomligt övertygad om att han icke lider av någon som helst psykisk sjukdom och han finner alla åtgärder med hans straffrörelse och intagande å sinnessjukhus såsom en upprörande orättvisa mot honom, och detta förklarar hans stora motvilja mot att underkasta sig något, som kan tydas såsom ett erkännande från hans sida, att han är sjuk.

176 cm lång och över 90 kg tung – och att han medicinerats kontinuerligt med Idophedrin, ett numera avregistrerat läkemedel som bland annat innehöll belladonnaextrakt och den centralstimulerande substansen efedrin. Ganska ofta fick han även Magnecyl eller rent efedrin. Se somatisk journal i journalhandlingarna från S:ta Maria. Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS. Jfr FASS.

56. Osign. kopia av brev till biskopen i Strängnäs stift (=Gustaf Aulén) från överläkare/sjukhuschef på S:ta Maria (=Velander) 28 sep. 1936, bevarad i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS. Jfr anmodan från SSN till ”vederbörande sjukvårdsläkare vid S:ta Maria sjukhus i Hälsingborg” 17 sep. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

57. Brev till Velander från Aulén 6 okt. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

Efter en längre stunds samtal hade Eskil N. dock själv börjat fundera kring möjligheten att flytta med sin familj till Uppsala. Ett förslag som Velander uppmuntrade och rentav såg som det enda möjliga alternativet som situationen nu var. Velander underströk återigen att Eskil N. inte var i behov av sjukhusvård, och dessutom att han skött sig oklanderligt under hela vistelsen på S:ta Maria, där han på sista tiden åtnjutit obegränsad frigång.⁵⁸

Eskil N. uttryckte också sin ilska i ett affekterat brev till Velander, handskrivet och med för honom okaraktäristiska språkfel, där han ifrågasatte biskopens goda vilja och misstänkliggjorde läkaren som ett offer för dennes suggestionsförmåga. Han påpekade också att det var fel att bara lyssna till den ena parten i ett mål, oavsett hur hög position denna part än kunde tänkas ha. Han erkände att han själv gjort sig skyldig till ärekränkning men ifrågasatte att han var på något sätt sjuk, ”i avsaknad av förståndets fulla bruk” eller i behov av ett längre straff än det han redan avtjänat. Läkarvetenskapen skulle, påpekade han, inte inbilla sig att den var ofelbar i sina bedömningar:

I detta sammanhang torde även ifrågasättas delaktig skuld i det läkevetenskapliga tänkandets förflackning, uppammandet av en graft materialistisk och social uppfattning beträffande hälsa och ohälsa, åsidosättande av, om ej rent av förakt för de själsliga fenomenen, giva en falsk förutsättning för läkaren att alltid rätt behandla förekommande sjukdomsfall. Och tyvärr synes det svårt för läkarevetenskapen att lämna en felaktig väg, på vilken den en gång slagit in.⁵⁹

Eskil N. tryckte också hårt på den svåra ekonomiska situation som sjuk- och straffriförklaringen hade försatt hans familj i.⁶⁰ Velander vidarebefordrade även detta brev till Sinnessjuknämnden för att komplettera ärendet.⁶¹

Någon vecka senare återkom Sinnessjuknämnden till Velander och bad om en utredning av de praktiska och ekonomiska förutsättningarna för att skriva ut Eskil N. på försök med Uppsala som vistelse- och tillsynsort.⁶² Velander svarade att Eskil N. inte längre kunde tänka sig en för-

58. Brev från Velander till SSN 9 okt. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

59. Brev från Eskil N. till Velander 10 okt. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

60. Ibid.

61. Brev från Velander till SSN 12 okt. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

62. Anmodan från SSN till ”vederbörande sjukvårdsläkare vid S:ta Maria sjukhus i

söksutskrivning till Uppsala, sedan han förstått att detta skulle innebära fortsatt psykiatrisk tillsyn:

Ett förslag från mig, att tillsynen eventuellt skulle överlåtas till kurator vid Ulleråkers sjukhus förkastades också kategoriskt. Han uttryckte i stället att få kvarstanna å sjukhuset tills vidare. Under viss affekt yttrade han: ”Om läkarna anser, att jag är sjuk, så vill jag stanna här till döddagar. Ni får ta ansvaret för att ha förstört mitt och min familjs liv. Det är ett nidingisdåd mot mig, som mina vedersakare begått. Jag har ej fått tillträde att på ed inför domstol höra mina vedersakare”.⁶³

Läkarens bedömning var därför att hela frågan om utskrivning för närvarande borde skjutas på framtiden.⁶⁴ Han bifogade även ett brev från Eskil N. direkt till Sinnessjuknämnden. Patienten upprepade här att det begåtts ett nidingisdåd mot honom, i det att han stämplats som en ”samhällsbesvärlig – ja samhällsfarlig” person utan juridisk prövning och att han därmed ställts utanför all lag och rätt. Inte heller hade han, trots påtryckningar mot biskopen, fått se de handlingar som låg till grund för sjukförklaringen. Eskil N. menade därför att han, för sitt samvetes skull, inte kunde gå med på en försöksutskrivning, och särskilt inte om försöksutskrivningen kom med förbehåll om yrkesförbud. Hellre gjorde han sig då till ett slags martyr:

Har vederbörande nu velat göra mig till en sinnessjuk människa, och vill för framtiden bevara mig såsom sådan, då har Ni påtagit Eder ett oerhört ansvar, både inför Gud och människor, och skall jag genom den nåd Gud förläna mig, söka ödmjukt bära detta martyrium. Jag anhåller härmed vördsamt att få vara kvar här intill dess vederbörande ”vågar” utskriva mig utan förbehåll.

Må Gud hjälpa och bistå min hårt prövade hustru och våra barn.⁶⁵

Då Sinnessjuknämnden inte kunde gå med på någon villkorslös utskrivning, blev beslutet den 11 november att Eskil N. skulle stanna kvar på sjukhuset.⁶⁶

Hälsingborg” 21 okt. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

63. Brev från Velerander till SSN 3 nov. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

64. Ibid.

65. Brev från Eskil N. till SSN 30 okt. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

66. Se brev med beslut från SSN till sjukvårdsläkare på S:ta Maria 11 nov. 1936, bevarat i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

FAMILJEN MOT ”PSYKOPATERNA”

Tydligt är att Velander ändå fortsatte att stödja idén om utskrivning eller försöksutskrivning av Eskil N., så länge han inte återvände till H. församling. Detta trots att Eskil N. själv satt sig emot föreslagna villkor. I december 1936 skickade Velander ett brev med vidhängande fullmakt från Eskil N. till Amalia N. och dottern Märta, och noterade i foljbrevet att ”[h]ans tillstånd är gott och [att Velander själv] hoppa[de]s, att allt [...] så småningom [skulle] kunna ordnas till det bästa”.⁶⁷ Eskil N. förklarade i sitt brev att han inte själv kunde ansöka om utskrivning igen förrän i mars nästa år, och ändå inte tänkte göra det med mindre än att han blev ”utskriven som frisk”, så att han kunde återvinna sin ”fulla frihet som människa och präst” och slapp ”upptaga samhällslivet med denna hemska stämpel varmed jag blivit påsatt”. Allt hopp sattes nu till familjen och församlingen, skrev Eskil N., och det var därför han bifogade en obegränsad fullmakt för frun och dottern att förhandla i hans ställe. Om förhandlingarna strandade ville han dock ”förbliva på ’dårhus’ till döddagar”, som ”en ’Guds däre’”. Med predikande röst gav han fru N. sin förlåtelse för de skador hon åsamkat honom, och på liknande sätt skambelade han sina församlingsbor samtidigt som han gudsnådeligt ”förlät” dem. Den stora skulden lades emellertid på läkarna, som här pekades ut av Eskil N. som de verkliga ”psykopaterna”:

Till dig lilla [Amalia] vill jag särskilt framhålla: tag denna vår hårda prövning med jämnmod och orubblig förtröstan på Gud. Tro inte att jag hyser någon som helst ovillja [sic] eller hat mot Dig för vad Du i Din svaghet tillskyndat. Nej, Du är mig så kär, som Du någonsin varit under de 30 år vi levat tillsammans. Du är dagligen i mina tankar och förböner, och jag vet, vilka kval Du har att genomkämpa för att söka gottgöra vad Du brutit mot mig. Men vet, att Du har min fulla förlåtelse för allt vad Du härutinnan brutit mot mig.

[---]

Hälsa [H.] församling och även de av dem, som ”slagit sin herde i bo-jor”, att jag när ingen bitterhet mot någon. Jag för min del har förlåtit vad de brutit mot mig och bär dem på förbönens armar inför Honom, som ser allt och vet allt, att även Gud måtte förlåta och rena [H.] församling så att de kan äga bestånd på den stora räkenskapsdagen. Säg dem, att det evangelium jag predikat för dem, håller i alla livets påfrestelser, ja, det är den enda säkra grund, som icke vacklar. Men hälsa särskilt våra vänner,

67. Kopia av brev från Velander till Amalia N. 8 dec. 1936. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

att Gud varit mäktig att bevara mig under alla dessa svåra upplevelser, som jag haft att genomgå sedan jag kommit i psykopaternas våld. Det är förvånansvärt vad dessa läkare måste stå främmande för själslivets djupaste innebörd.⁶⁸

Det dröjde ett par månader, men i början av februari skrev Amalia N. till Sinnessjuknämnden och bad att Eskil N. skulle skrivas ut. Hon intygade att Eskil N. var av samma "sinnesbeskaffenhet" som under alla de 30 år hon känt honom, och att det var hennes fel att han till att börja med togs in på hospital 1934, "med anledning av de av mig lämnade fullständigt felaktiga uppgifterna".⁶⁹ Nämnden hade dock just tagit ett nytt beslut om att Eskil N. varken skulle skrivas ut på försök eller definitivt. Detta efter det att Velander på Eskil N:s begäran trots allt bett nämnden om en ny prövning, men också upplyst dem om att Eskil N. var lika ovillig som förut att underkasta sig någon kontroll.⁷⁰ Till Amalia N. gavs beskedet att det gått mindre än fyra månader sedan Eskil N. själv begärt utskrivning.⁷¹ Den 16 mars skrev Amalia N. igen och upprepade sin anhållan.⁷² Men Sinnessjuknämnden avslag hennes begäran, efter nytt utlåtande från Velander, som meddelade att ingen förändring skett och att han liksom förut stödde utskrivning på villkor att Eskil N. inte återvände till H. församling.⁷³

När sommaren kom skrev även Eskil N:s ena son till Velander och ifrågasatte vad som egentligen var på gång. Liksom sin mor undrade Gottfrid N. om det inte främst handlade om att Eskil N. var "de fattiges" vän snarare än de rikas. Velander skrev efter ett tag tillbaka och förklarade att Eskil N. blivit straffrifyrklarad enligt § 5:5 och förklarad i behov av vård på sinnessjukhus, men att han på S:ta Maria hade skött sig väl och inte missbrukat de stora friheter han fått där. Velander skrev också att han inom kort skulle skicka in ett utlåtande om Eskil N., som på nytt begärt

68. Avskrift av brev från Eskil N. till Amalia N. och Märta N. 25 nov. 1936, bevarad i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

69. Brev från Amalia N. till SSN 1 feb. 1937. Ett likalydande brev skickades till Velander. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

70. Se brev från Velander till SSN 15 jan. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

71. Se brev till Velander från E. Lauritzen, SSN, med uppmaning att meddela Amalia N, 10 feb. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

72. Brev från Amalia N till SSN 16 mars 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

73. Utlåtande från Velander till SSN 23 mars 1937, akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA; brev från SSN till Velander 2 april ("inkommet 12/4"), bevarat i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

utskrivning, till myndigheterna, och att det bara var Sinnessjuknämnden, inte överläkaren, som kunde fatta beslut i frågan.⁷⁴

Brevet från Eskil N. som Velander syftade på här var skrivet direkt till Konungen, och gav en detaljerad bild av hur Eskil N. såg på hanteringen av honom och hans fall. Han erkände att han begått en straffbar handling, men kunde inte se varför den skulle innebära ett kanske livslångt straff. Inte heller kunde han förstå varför han skulle tas om hand på sinnessjukhus när han varken var sinnessjuk eller i behov av sjukhusvård. Eskil N. hävdade också att han inom sinnessjukvården hade träffat på ett stort antal andra icke-sinnessjuka personer som råkat ut för samma typ av rättsövergrepp som han själv. Det tydde, menade han, på att sinnessundersökningar och sinnessjukvård led av allvarliga systemfel, som det låg på läkarna att erkänna och åtgärda. Det vore enligt Eskil N. förmätet av läkarna att se sig som exklusivt undantagna från risken att begå misstag. Inte heller gick det att bestrida att det ”i längden måste verka psykiskt nedbrytande” att bli behandlad som han blivit: ”Följden av den ’sinnessjukvård’, som ägnas undertecknad, leder till raka motsatsen av vad man har rätt att fordra av läkare och vederbörande.”⁷⁵ Eskil N. pekade också tydligt på de ekonomiska konsekvenserna av inspärningen, däribland att han och hans fru stod i skuld till fattigvårdsstyrelsen och inte kunde bekosta sonens fortsatta studier i Uppsala.⁷⁶

”STORA KRAFTER” I RÖRELSE?

Velander bedömde Eskil N:s tillstånd och inställning till försöksutskrivning som oförändrade. Han skrev liksom tidigare att Eskil N. inte behövde sjukhusvård men att han saknade sjukdomsinsikt och vid eventuell utskrivning borde förhindras att återvända till H. församling.⁷⁷ Den 20 september 1937 överlämnades Eskil N:s ansökan vidare till Sinnessjuknämnden för prövning och avgörande, och den 6 oktober fattade nämnden beslut om att Eskil N. kunde få ett halvårs försöksutskrivning, på villkor

74. Brev från Gottfrid N. till Velander 15 juli 1937, brev från Velander till Gottfrid N. 17 aug. 1937, båda i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

75. Brev från Eskil N. till Konungen, 24 juli 1937. Brevet hamnade hos Socialdepartementet, och remitterades sedan via Medicinalstyrelsen till Velander. Se avskrifter av brev och foljebrev i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

76. Avskrift av brev från Eskil N. till Konungen, 24 juli 1937, i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

77. Brev från Velander till Medicinalstyrelsen 19 aug. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

att han inte besökte sin hemförsamling H. eller stiftsstadens Strängnäs.⁷⁸ Eskil N. tackade för beskedet, men förklarade för Velander att han inte kunde acceptera det. Huvudorsaken var att han inte hade pengar nog att klara försöksutskrivning på de givna villkoren, särskilt eftersom de inte tillät att han återvände hem till sin bostad. Eskil N. nämnde dock samtidigt att, som Velander återgav det, ”stora krafter” satts i rörelse för hans sak, och namngav en nämndeman i en grannby och en komminister i en närbelägen stad. Velander meddelade Sinnessjuknämnden att han skulle skriva till fru N., nämndemannen och komministern för att höra om de hade några förslag på lösningar.⁷⁹

Den andra komministern, som jag kommer att kalla Magnus G., kom inom kort att träda fram som Eskil N:s starkaste bundsförvant. Genom detta kom fallet att än tydligare än förut utvidgas till något mer än ett sjukdomsfall eller en personlig konflikt. Magnus G. hade lite diskret glidit in på scenen ett drygt halvår tidigare, då han skrivit till Velander för att höra sig för om Eskil N:s tillstånd. Anledningen då var främst att han var orolig för Amalia N., som han uppfattade som psykiskt nedbruten och ekonomiskt utblottad.⁸⁰

Velander vände sig som han sagt till de nämnda personerna för att försöka hitta en lösning på problemet, i det fall det faktiskt var främst ekonomiskt. I de likalydande breven lade han dock till att ett underliggande problem för Eskil N. fortfarande kunde vara att han av prestigeskäl inte kunde acceptera annat än en villkorslös utskrivning.⁸¹ Amalia N. svarade nästan med vändande post att Eskil N:s vägran var helt och hållet ekonomiskt motiverad. Hon bad om en veckas respekt för att fundera på en lösning men skrev redan efter några dagar igen och erkände att hon omöjligt kunde hitta någon utväg.⁸² Efter någon vecka fick Velander också ett långt svar från Magnus G. och en komminister i en annan närliggande stad. Eskil N:s kollegor lämnade mer detaljerade uppgifter om familjen

78. Se brev från Ivar Lundgren, Socialdepartementet, till SSN 20 sep. 1937; beslut av SSN 6 okt. 1937, båda i akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA; samt telegram till Velander från SSN 7 okt., det sista i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

79. Brev från Velander till SSN 8 okt. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA. Jfr maskinskriven anteckning från dagen innan med ungefär samma lydelse, bevarad i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

80. Se brev från Magnus G. till Velander 21 jan. 1937 och kopia på svar från Velander till Magnus G. 30 jan. 1937, båda i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS.

81. Se brev från Velander till Magnus G. 8 okt. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA (i Eskil N:s journal från S:ta Maria, RAS finns ett likalydande brev till Amalia N., med notering om att ett också skickats till nämndemannen). Jfr även brev från Velander till SSN 26 okt. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

82. Se brev från Amalia N. till Velander 11 och 16 okt. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

N:s ekonomi. De förklarade bland annat att den nu utblottade familjen (landsfiskalen hade redan under sommaren försökt göra en utmätning och funnit att inga tillgångar fanns kvar att utmäta) måste betala ränta på skulder och underhåll till den studerande sonen, bidra till driften av en gruva som hörde till prästgården samt dessutom ersätta Eskil N:s vikarie med 145 kr i månaden.⁸³ Eftersom kyrkoherden i H. ställde sig neutral till om Eskil N. vistades i sitt eget hem föreslog komministern att besöksförbudet kunde avgränsas till den del av socknen som låg söder om komministergården, så att Eskil N. kunde återvända hem och dessutom hjälpa till med predikningar och skrivarbete i församlingar norr om H. De föreslog också att Herbert A. – den tredje komministern – skulle få uppdrag som kombinerad övervakare/själslösare åt Eskil N.⁸⁴

Bara några dagar senare drog dock Herbert A. tillbaka sitt helhjärtade stöd för att Eskil N. skulle tillåtas återvända hem. Anledningen var att han fått ny information, som han inte ville specificera. Han skrev dock att hans hjärta fortfarande ömmade för komministerfamiljen, och att han ”varmt” önskade en ”lycklig lösning av det svåra problemet”. För att få stöd från en rättrådig person med starkare auktoritet än Magnus G. rekommenderade Herbert A. Velander att kontakta kontraktsprosten Caleb H.⁸⁵ Velander skickade alla brev vidare till Sinnessjuknämnden.⁸⁶ I början av november 1937 tog Sinnessjuknämnden det ytterst ovanliga beslutet att sätta en egen utredare på fallet. Uppdraget gick till medicinalrådet Peder Björck, som också var ledamot i nämnden.⁸⁷

83. Se brev från Magnus G. och komminister Herbert A. till Velander 18 okt. 1937 (ett kort brev om att detta var på väg skickades också från Magnus G. till SSN den 14 okt.). Ang. utmätningen, se även brev från landsfiskal Swidén till Magnus G. 28 juli 1937. Av ett senare brev från landsfiskalen framgår att Eskil N. fick ersättning från prästlönekassan även som sjukskriven. Efter avdrag till pensionsavgifter, vikarielön och sjukhusavgifter uppgick lönen enligt landsfiskalen till 250 kronor i månaden. Brev från landsfiskal D. W. Swidén till Sinnessjuknämnden 21 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

84. Se brev från Magnus G. och komminister Herbert A. till Velander 18 okt. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

85. Se brev från Herbert A. till Velander 22 okt. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

86. Se brev från Velander till SSN 26 okt. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

87. Anhållan från SSN till Peder Björck 3 nov. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

SINNESSJUKNÄMNDENS EGEN UTREDNING

I mitten av november gav sig Björck iväg på en tvådagars turné till församlingen H. och de tre närliggande städer där övriga inblandade i dramat verkade. Före avresan hade han begärt personligt sammanträffande med kyrkoherde Oscar H., komministrarna Magnus G. och Herbert A., kontraktsprosten Caleb H., provinsialläkare Sven Högberg, fru Amalia N. och nämndemannen som tidigare nämnts som en bundsförvant till Eskil N. Komminister Magnus G. befann sig dock i Stockholm vid Björcks besök i hemtrakten och nämndeman H. dök inte heller upp. Nämndemannen svarade inte heller på Björcks senare uppmaningar att ringa upp eller skriva för att ge sin syn på saken.

Till mötet med Peder Björck hade kyrkoherde Oscar H. kallat samman hela församlingens kyrkoråd. Och rådets uttalande var enhälligt: Eskil N:s närvaro i församlingen var inte önskvärd och han borde inte få återgå i tjänst. Kyrkorådet svarade dessutom jakande på Björcks fråga om Eskil N. var farlig. Kyrkorådet upplyste också Björck om att komministrarna Magnus G. och Herbert A. "bedrivit en nitisk agitation" till förmån för komminister Eskil N:s återvändande till församlingen, och meddelade att de ville uttala en "enhällig och kraftig protest" mot "dessa främmande prästmäns" inblandning i församlingens interna och ömtåliga angelägenheter.⁸⁸

Kontraktsprosten kunde främst ge upplysningar om hur Eskil N:s sjukdom yttrat sig under en tidigare period då denne arbetat under honom. Provinsialläkare Högberg uttalade sig däremot tveklöst om att Eskil N. var sjuk och inte borde vistas i H. församling, och biskop Aulén förklarade i telefon för Björck att han tyckte att Eskil N. skulle få besöksförbud i hela stiftet.

Eskil N:s tillskyndare framstår i Björcks skildring som mindre engagerade. Amalia N. uttryckte enligt Björck "endast upprepade gånger sin önskan, att maken måtte få komma hem, emedan detta vore det för dem ekonomiskt mest fördelaktiga". Också komminister Herbert A. menade att det bästa för Eskil N. själv vore att få komma hem, men han ville inte uttala sig närmare än så.⁸⁹

Efter hemkomsten skrev Magnus G. till Björck och frågade om han planerat i förväg att träffa hela kyrkorådet. Han frågade också vad huvudärendet vid sammanträdet hade gällt, eftersom han fått höra motstridiga

88. Se brev från Peder Björck till SSN 23 dec. 1937 och avskrift av protokoll fört vid H. kyrkoråds sammanträde i Ö. Prästgård 12 nov. 1937, cit. från protokollet. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

89. Brev från Peder Björck till SSN 23 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

historier om detta.⁹⁰ Till svar skrev Björck helt kort att han bara begärt att få träffa kyrkoherden men att "sammanträffandet med kyrkorådet" hade varit "mycket värdefullt".⁹¹

ESKIL N. LÄMNAR SJUKHUSET

Den andra december lämnade Eskil N., trots vad han tidigare sagt, sjukhuset i Helsingborg och gav sig av norrut. Till Sinnessjuknämnden skrev han själv att hans beslut berodde på dröjsmålet med utredningen, och att han nu kände sig tvingad att själv försöka skynda på den. Han lovade att följa föreskrifterna om att inte besöka vare sig H. eller Strängnäs, men underströk att detta "på intet sätt" innebar att han tyckte att föreskrifterna var befogade. Till Velander meddelade han att han närmast tänkte bege sig till Stockholm för att söka upp socialministern.⁹²

En vecka senare dök han upp i staden K., några mil från hans hemort, med två kronor och femtio öre på fickan, och tog kontakt med komminister Magnus G.⁹³ Komminister G. skrev till Sinnessjuknämnden att han, eftersom fru N. knappt hade pengar till sig själv och barnen och han själv inte hade möjlighet att låta Eskil N. bo hemma hos honom, som en nödlösning hade ordnat med inackordering för 5 kr natten. Magnus G. underströk dock att han inte hade råd att bekosta mer än några nätter för Eskil N. och hoppades att saken snart kunde lösas som han själv föreslagit. Han tillade att hans uppfattning som själasörjare var att Eskil N. var fullkomligt frisk. "Hans själstillstånd är, så långt jag kan fatta, sunt och gott. Fridsamma och försonliga tankar, ingen bitterhet mot någon, saktmodig. Han verkar mycket andligt fördjupad."⁹⁴

Några dagar senare skrev Eskil N. till Velander och berättade att han åkt direkt från sjukhuset till Stockholm, tagit in på hotell och besökt både Sinnessjuknämnden och Socialdepartementet, där han haft "givande samtal" vid flera tillfällen. Någon rapport om vidare utredning av hans

90. Brev från Magnus G. till P. Björck, 20 nov. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

91. Brev från Björck till Magnus G. 22 nov. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

92. Brev från Eskil N. till SSN 30 nov. 1937, jfr brev från Velander till Sinnessjuknämnden samma dag och brev från Velander till Peder Björck 13 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

93. Brev från Magnus G. till SSN 9 dec. 1937, jfr avskrift av skriftlig förklaring från Magnus G. på begäran av biskop Gustaf Aulén, daterad 15 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

94. Brev från Magnus G. till SSN 9 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

fall hade han dock inte fått. Han betvivlade att det alls skett någon sådan, eftersom Björck varken besökt komminister G. eller nämndeman H. Nu, meddelade han, bodde han på stadshotellet i staden K., på Magnus G:s bekostnad, och kände sig trots allt väldigt frisk och glad över att i någon mån vara åter i arbete. Han hade besökt pastorsexpeditionen vid två tillfällen och blivit bjuden på kaffe av kontraktsprost Caleb H., som verkat ”väl villig”, och hade dessutom hållit en predikan i ett skolhus.⁹⁵

Samma dag skrev Magnus G. till Sinnessjuknämnden och begärde ut Björcks rapport om besöket i H. med omgivningar.⁹⁶ Tre dagar senare skrev han ett nytt brev till Sinnessjuknämnden. Han bifogade nu kopia på ett brev till kyrkorådet i H., där han bestämt avvisade rådets påståenden om att han bedrivit en nitisk, ovis och opåkallad agitation i Eskil N:s sak, och menade att de var grundlösa och kränkande.⁹⁷ Nästa dag skrev han ännu ett brev till Sinnessjuknämnden, nu i den officiella rollen som övervakare. Här bad han Sinnessjuknämnden upphäva förbudet att låta Eskil N. vistas i sitt hem, med särskild hänsyn till familjens prekära ekonomi.⁹⁸

Samtidigt fick nämnden en skriftlig förklaring från Magnus G. över de åtgärder han vidtagit i fallet N. Förklaringen var skriven på begäran av biskop Aulén, och Magnus G. redogjorde här för hur han alltifrån det att Eskil N. ringt upp honom den 8 december hade försökt engagera sina ämbetsbröder i att hjälpa Eskil N. i hans akuta ekonomiska nöd, och hur han därutöver genom självavårdande samtal – ett i Helsingborg tidigare under hösten och flera under den gångna veckan – hade fått uppfattningen om Eskil N. som helt tillfrisknad från sin sjukdom.

Enligt min uppfattning är komminister [N.] mycket andligt fördjupad: hans väsen präglas av lugn, hänsynsfullhet, saktmod: idel försonlighet, kärleksfullhet: omdöme [sic] och ödmjukt kristligt innehåll präglar hans ord.

Han synes mig vara lugn och till sitt innersta en samlad personlighet.⁹⁹

95. Avskrift av brev från Eskil N. till Velander 11 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

96. Brev från Magnus G. till SSN 11 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

97. Brev från Magnus G. till Sinnessjuknämnden 14 dec. 1937, med kopia av brev till kyrkorådet i H. församling 8 dec., i vilket han skrev att han ”erhållit del” av kyrkorådets protokoll från 12 nov. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

98. Brev från Magnus G. till SSN 15 dec. 1937. Jfr brev från Velander till GM 10 dec.; skriftlig förbindelse från Magnus G. att övervaka Eskil N. daterad 15 dec. samt brev från Velander till SSN om denna förbindelse 17 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

99. Avskrift av skriftlig förklaring från Magnus G., daterad 15 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

Biskop Gustaf Aulén i Strängnäs domkyrka 1944, under prästvigningen av fyra norrmän i landsflykt. Foto: Riksarkivet i Norge.

Däremot förnekade Magnus G. att han hade vidtagit några som helst åtgärder som gick utöver Velanders och Sinnessjuknämndens önskemål. I samband med att Magnus G. tog på sig rollen som övervakare skrev Velanders i ett brev till honom att han tyckte det vore ”synnerligen önskligt” att Eskil N. kunde ges möjlighet att arbeta som präst igen.¹⁰⁰

SKÄRP TA REKOMMENDATIONER FRÅN BJÖRCK

Brev och förbindelser från Velanders och Magnus G. vidarebefordrades av Sinnessjuknämnden till Peder Björck. Nämnden vidarebefordrade även ett brev från landsfiskal Swidén, som också han tyckte att Eskil N., av ekonomiska skäl, borde få återvända hem före jul, på villkor att han inte lämnade hemmet annat än vid ärende till post eller järnväg. Swidén hänvisade även till komminister G., som lovat hålla ett öga på vilka skrivelser Eskil N. skickade till myndigheter och andra.¹⁰¹

100. Avskrift av brev från Velanders till Magnus G. 14 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

101. Brev från landsfiskal D. W. Swidén till Sinnessjuknämnden 21 dec. 1937. Akt med

Men Björck hade också blivit kontaktad av stiftssekreteraren Ivar Gosselman, som i skarp kontrast till Eskil N. och Magnus G. beskrev hur duon gjort upprepade och ovälkomna visiter på kontraktsprostens pastorsexpedition, och dessutom underströk att Eskil N:s predikan i skolhuset skett mot kontraktsprostens önskan eller i alla fall utan dennes medgivande. Gosselman hade också vidarebefordrat rykten om att Eskil N. setts till i staden närmast H. församling, där han skulle ha "sökt kontakt" med gamla församlingsbor på ett oroväckande sätt.

Björcks slutsats utifrån all insamlad information blev att Sinnessjuknämnden åtminstone måste avrådas bestämt från att ge Eskil N. tillstånd att besöka sin hemförsamling ens för kortare stunder.

Den hårda och slutna karaktär, som [Eskil N.] företer, gör att jag icke kan frigöra mig från en viss farhåga, att han kan bli direkt farlig för annans personliga säkerhet, om han får tillfälle vistas i eller i närheten av den miljö, i vilken hans allt fortfarande manifesta psykos uppkommit och utvecklats. Det okritiska sätt på vilket han av komminister [G.] omhändertagits och dennes beskäftiga aktivitet måste ogynnsamt påverka den relativa jämvikt i vilken [Eskil N.] dock för närvarande synes befinna sig.¹⁰²

Björcks rekommendation i utredningsrapporten, som skrevs klart den 23 december, var att försöksutskrivningsvillkoren snarare än att lättas – vilket ju alltifrån ansvarig läkare till landsfiskal önskat – med hänsyn till Eskil N:s "eget hälsotillstånd och samhällets berättigade krav" tvärtom skulle skärpas så att Eskil N. inte fick vistas någonstans i Strängnäs stift.¹⁰³

Den 28 december bad Sinnessjuknämnden Velanders att se vidare på möjligheter för Eskil N:s vistelse under försöksutskrivningstiden, utifrån vad som framkommit av Björcks utredning.¹⁰⁴

IFRÅGASATT FRAMTRÄDANDE

Det fanns också andra personer i Magnus G:s och kontraktsprostens hemstad, där Eskil N. nu vistades, som reagerade starkt negativt på Eskil N:s och Magnus G:s förhållanden. Den 11 januari skrev vicepastorn i stadens församling, Karl-Erik W., en lång och detaljerad redogörelse till

dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

102. Skrivelse/utredningsrapport från Peder Björck till Sinnessjuknämnden 23 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

103. Ibid.

104. Se brev från SSN till vederbörande sjukvårdsläkare vid S:ta Maria sjukhus 28 dec. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

biskopen, där han beskrev Eskil N. och Magnus G. som ett hemlighetsfullt par i brott som ägnat större delen av den gångna månaden åt att smussla, konspirera och skapa ofred i församlingen. Det handlade bland annat om att Magnus G. vid flera tillfällen låtit Eskil N. hjälpa till med mantalsskrivning och andra sysslor på pastorsexpeditionen, på ett sätt som kunde få folk att tro att Eskil N. tillhörde personalen, att Magnus G. – mot kontraktsprostens önskan och med så kort varsel att ingen överordnad hann reagera – hade låtit Eskil N. predika i hans ställe på en skola (den predikan som Eskil N. själv lyft fram i sin redogörelse), att Eskil N. sedan också predikat på stadens ålderdomshem, på scouternas julfest i församlingshemmet och på ett möte i Folkets hus med en kyrklig förening som Magnus G. startat, och att Magnus G. vid en gudstjänst där också Eskil N. var närvarande hade valt att frångå den ordinarie högmässotexten, för att i stället predika om ”den oskyldige fången i Makareus, vilken dock lyste som ett ljus i mörkret”.

Komminister N:s framträdande i staden hade enligt Karl-Erik W. ”på många håll inom församlingen framkallat stor förvåning och ogillande” och likaså uppfattades komminister G:s sätt att låta Eskil N. ”ostentativt framträda” som mycket olämpligt. För att värna det kyrkliga arbetet hade både folkskolestyrelsen och kyrkorådet därför beslutat om vissa åtgärder.¹⁰⁵ Eskil N. och Magnus G. reagerade så starkt på kyrkorådets beslut att de den 12 januari åter dök upp på pastorsexpeditionen tillsammans, med en skriven lista över tillägg som Magnus G. ville göra till rådets protokoll. I listan underströks att varken sjukhusläkare eller han själv någonsin ansett Eskil N. i behov av sjukhusvård, även om han var i skriande behov av pengar, och att Magnus G:s insatser uteslutande handlat om att övervaka och hjälpa Eskil N. med sysselsättning, på uppdrag av statlig sjukhusmyndighet.¹⁰⁶ Vicepastor W. hittade de två tillsammans på expeditionen igen, dikterande ur Död- och Begravningsboken. När komminister N. vägrat sluta sitt dikterande utan ett skriftligt förbud blev vicepastorn så upprörd att han genast skickade en kompletterande rapport till biskopen.¹⁰⁷

Den 12 januari skickades också ett antal handlingar rörande Eskil N. (inklusive breven från vicepastor W.) från domkapitlet i Strängnäs till Sinnessjuknämnden.

En knapp vecka senare, den 18 januari 1938, skrev Velander till Sinnes-

105. Brev från Karl-Erik W. till biskop Gustaf Aulén 11 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA. Besluten angavs framgå av bifogade protokoll, som emellertid inte finns bevarade i vare sig personakt eller sjukhusjournal.

106. Brev från Magnus G. till K. kyrkoråd 12 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

107. Brev från Karl-Erik W. till biskop Gustaf Aulén 12 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

sjuknämnden och berättade, utan att lämna några detaljer, att Magnus G. av sagt sig uppdraget att övervaka Eskil N. (Magnus G. själv rapporterade ett par veckor senare att det berodde på "svårigheterna att förhjälpa [N.] enligt sjukhusläkaren Velanders direktiv samt av vissa andra skäl, som jag här saknar anledning närmare beröra".)¹⁰⁸ Velanders letade nu därför samtidigt efter bostad och ny övervakare åt Eskil N. Via stiftssekreterare Gosselman hade han fått tips om en förvaltare i trakten av staden K., som sagt sig villig att ställa upp som övervakare och även hjälpa till i letandet efter boende.¹⁰⁹ Att domkapitlet redan innan Magnus G. av sagt sig sitt uppdrag hade kontaktat landsfiskalen för att få förslag på lämpliga övervakare uppfattades åtminstone i efterhand som ett stort svek av Magnus G., "som sökt göra sitt bästa för [N.]", och kanske var det i själva verket detta som avgjorde hans beslut att hoppa av.¹¹⁰

Magnus G. fortsatte dock att engagera sig i ärendet, även om han slutat som övervakare. Redan den 18 januari skrev han till landsfiskalen i sin hemstad för att upplysa denne om en elak ryktesspridning kring Eskil N. som mordbrännare och stödja Eskil N. i hans beslut att polisanmäla förföljelsen.¹¹¹ Eskil N. hade själv redan den 11 januari lämnat in en anmälan till landsfiskalen där han anhöll om "skydd för [sin] ämbetsmanna-ära". Kontakterna med polisen hade dock ingen större effekt. Redan den 21 januari fick Sinnessjuknämnden en avskrift av den polisrapport som gjordes med anledning av Eskil N:s anmälan och Magnus G:s brev om hotfull ryktesspridning, vidarebefordrad av Ivar Gosselman på domkapitlet i Strängnäs. Av rapporten framgick att utredningen omgående lagts ned i brist på bevis och konkreta misstänkta.¹¹²

108. Brev från Velanders till SSN 18 jan. 1938; jfr rapport från Magnus G. till SSN 4 feb. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

109. Brev från Velanders till SSN 18 jan. 1938. Se även undertecknad förklaring från förvaltare Erik Hökerberg 14 jan. 1938, som förklarar sig villig att "utöva erforderlig tillsyn" över N. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

110. "Tablå utvisande orsaker till och utveckling av komminister [Eskil N:s] sjukvård m.m.", undertecknad av Eskil N. 30 jan. 1938. Likheten i titel, upplägg och layout med en uppföljande skrivelse daterad 30 april samma år, men signerad av Magnus G., tyder på att G. varit åtminstone medförfattare till den första "tablå". Jfr "Sammandrag av tablå II utvisande orsaker till och utveckling av komminister [Eskil N:s] sjukvård m.m.", undertecknad av Magnus G. 30 april 1938, akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

111. Brev från Magnus G. till landsfiskalen i K. 18 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

112. Se brev från Ivar Gosselman till SSN 20 jan. 1938 med bifogad avskrift av polisrapport från polisöverkonstapel Sven Rosby 18 jan. 1938. I polisrapporten återgavs Eskil N:s polisanmälan och landsfiskalens anteckningar från 11 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

STÄLLNINGSKRIG MELLAN TVÅ LÄGER

Att hitta en ny övervakare åt Eskil N. visade sig svårare än väntat. Redan samma dag som Velander skrev till Sinnessjuknämnden, den 18 januari, skrev förvaltaren till Velander och förklarade att han trots allt inte kunde utöva tillsyn över Eskil N. Han motiverade sin ändrade inställning med att han höll med Peder Björck om att det vore till stort men för statskyrkan om Eskil N. tilläts vistas inom Strängnäs stift. Förvaltarens avståndstagande grundade sig också i att han hört om hur Eskil N. (som han aldrig träffat personligen) bett om polisskydd. Ryktena om att han skulle ha gjort sig skyldig till mordbrand måste enligt förvaltaren visa på att Eskil N. ”i varje fall handlat besynnerligt” och inte borde vara bosatt inom kommunen.¹¹³ Samma dag skrev också en svägerska till Eskil N., bosatt i Enköpingstrakten, som svar på förfrågan från Velander att hon var gammal och sjuklig och på inga villkor ville ta Eskil N. i sin vård. Hennes önskan ”på det ödmjukaste” var att slippa ifrån Eskil N. och hon ville inte höra något mer om honom i framtiden.¹¹⁴

Dessa svårigheter betydde dock inte att Eskil N. saknade bundsförvanter. Tvärtom började konflikten alltmer likna ett ställningskrig. Den 28 januari skrev Velander till Sinnessjuknämnden och rapporterade om ansträngningarna att hitta en lösning för Eskil N., som fortfarande stod utan formell tillsyn. Han skrev också om det för tillfället mycket spända tillstånd som rådde mellan två läger.

Å ena sidan tyckes Komminister [G.] sätta in hela sin kraft på att bevisa, att Komminister [N.] är fullt frisk samt att han skall få återinträda i sin tjänst. Å andra sidan synes Domkapitlet önska att för erhållande av lugn inom stiftet Sinnessjuknämnden ändrade Komminister [N:s] försöksutskrivningsvillkor därhän, att han ej får vistas inom Strängnäs stift. Komminister [N.] synes själv av de rätt så nogsamma redogörelserna om hans förhållande [sic] ha iakttagit en till det yttre rätt så passiv hållning.¹¹⁵

Även i Velanders ögon framstod alltså den utpekade kverulanten själv som en ganska passiv part i striderna om hans ära och frihet. Velander

113. Se brev från Erik Hökerberg till Velander 18 jan. 1937. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

114. Se brev från Inez J. till Velander 18 jan. 1938. Att Inez J. var N:s svägerska framgår av brev från Velander till SSN 28 jan. 1938, liksom att det var Gosselman som tipsat även om henne. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

115. Brev från Velander till SSN 28 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

menade dock att det på grund av stridernas hetta och den påfrestning denna måste medföra för Eskil N:s psykiska hälsa ändå vore bäst att han fördes från stiftet till en lugnare miljö. Kanske kunde hans fortsatta försöksutskrivning med hjälp av fonder eller lokal hjälpverksamhet förläggas till Uppsala, vilket han ju själv tidigare föreslagit.¹¹⁶

Ett par dagar senare fick Sinnessjuknämnden en lång kronologisk redogörelse för konflikterna utifrån Eskil N:s och Magnus G:s synvinkel, undertecknad av Eskil N. den 30 januari men skriven i tredje person. Sannolikt överlämnade Eskil N. listan personligen, då han den 31 januari besökte Sinnessjuknämnden för att ta del av Björcks rapport och andra handlingar angående hans eget fall. Velander hade enligt Eskil N. meddelat Magnus G. att handlingarna skulle finnas tillgängliga på expeditionen, vilket de uppenbarligen inte gjorde. Eskil N. bad dock att få se dem innan ärendet avgjordes, samt att "personligen" få framföra sina egna synpunkter inför nämnden.¹¹⁷

Den 4 februari skrev Magnus G. en egen rapport om Eskil N. till Sinnessjuknämnden, främst utifrån sina erfarenheter från tiden som övervakare. Han höll fast vid sin åsikt om Eskil N:s mentala hälsa, och framhöll även dennes högtstående moral, andliga fördjupning, stora duglighet som präst samt, inte minst, förmåga att hålla sig lugn och behärskad även "då dessa egenskaper ställts på hårda prov".¹¹⁸

Samtidigt ville Magnus G. framhålla sin egen objektivitet, bland annat genom att understryka att han och Eskil N. bara varit ytligt bekanta innan han tagit uppdraget som övervakare och att han när han hjälpt Eskil N. i riktning mot "sysselsättning inom det prästerliga verksamhetsfältet" endast följt de rekommendationer han fått från Velander. Han bad att Eskil N. för sin hälsas skull skulle få stanna i Strängnäs stift och vistas i sitt hem, omgiven av "sin familj, vänner och kamrater" och gissade att det övervägande flertalet av sockenborna inte skulle ha något emot detta.¹¹⁹ Magnus G. skickade också med bilagor för att stärka argumentationen, bland dem flera brev från Velander och intyg från ett antal olika personer – kommunalnämndens ordförande, två polisöverkonstaplar och flera privatpersoner – som umgåtts med Eskil N. under försöksutskrivningen,

116. Brev från Velander till SSN 28 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

117. Brev från Eskil N. till Sinnessjuknämnden 31 jan. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

118. Brev från Magnus G. till SSN 4 feb. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

119. Brev från Magnus G. till SSN 4 feb. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

och som på Magnus G:s begäran intygade att han var frisk, lugn, arbetsduglig och en trevlig sällskapsmänniska.¹²⁰

ESKIL N. INFÖR NÄMNDEN

Sinnessjuknämnden ville inte låta Eskil N. ta del av handlingarna kring hans eget fall. Däremot tilläts han framföra sin sak inför nämnden vid dess nästa sammanträde.¹²¹ Enligt protokollutdrag framträdde Eskil N. inför nämnden den 14 februari, men utan större framgång. Nämnden bestämde sig för att stå fast vid beslutet från den 6 oktober, om försöksutskrivning med förbud att vistas i H. och Strängnäs. Peder Björck anmälde avvikande mening. Han höll fast vid vikten av att Eskil N:s ”paranoida inställning till vissa ämbetsbröder och myndigheter” inte skulle tillåtas ta sig nya allvarliga uttryck, och kunde nu också hänvisa till Velanders rekommendation om att det vore bäst för Eskil N. att vistas utanför stiftet.¹²²

I praktiken verkar dock myndigheterna, trots att beslutet inte ändrade något, i hög grad ha släppt kontrollen över Eskil N. efter detta möte, då han inte längre hade någon övervakare. Eller snarare, ingen officiell övervakare. Den 25 mars skrev Magnus G. i ett brev till Sinnessjuknämnden att han ända sedan sitt formella frånträde den 18 januari ”på komminister [N:s] enträgna begäran frivilligt övat daglig tillsyn och givit hjälp åt honom”. Han ville därför också lämna en frivillig rapport, där han understök att Eskil N:s hälsotillstånd var ”synnerligen tillfredsställande”, samt att denne på ett fackmannamässigt sätt hjälpt Magnus G. att bygga ett hus för kaninavel och därefter arbetat för honom med kaninskötsel, möbelreparation, bilrekonditionering och diverse skriv- och skrädderiuppdrag. Magnus G. sade sig också vara både imponerad och upplyft av Eskil N:s uppförande. Under den korta tid han vistats i staden K. hade han hunnit skaffa sig en mängd ”verkligt gedigna vänner”, men, såvitt Magnus G. visste, inte en enda ovän. Magnus G. själv hade, skrev han, inte haft många ”prästerliga kamrater” som varit så lätta att samarbeta med, och han var säker på att han skulle komma att sakna Eskil N:s ”glada och även under svåra situationer bibehållna humoristiska och sunda livssyn”. Mot

120. Bilagor till brev från Magnus G. till SSN 4 feb. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

121. Brev från SSN till Eskil N. 7 feb. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

122. Odaterad skrivelse (februari 1938) från SSN med utdrag ur nämndens protokoll, till vederbörande sjukvårdsläkare vid S:ta Maria sjukhus, Strängnäs domkapitel samt Eskil N. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

bakgrund av detta menade Magnus G. att Eskil N. omedelbart borde bli friskskriven och få återinträda i tjänst i H.¹²³

Samma dag, den 25 mars, skrev också municipalläkare Erland F. till Sinnessjuknämnden, med anledning av att Eskil N. besökt honom flera gånger under vintern för att få ett läkarintyg om sitt sinness tillstånd. Erland F. meddelade att Eskil N. hade framstått som lugn och sansad vid sina besök, samt att han lyssnat på en predikan som Eskil N. hållit och som ”var till innehåll, form och framförande fullt jämförlig med en vanlig ordinär predikan”. Erland F. hade inte heller hört någon framföra något berättigat skvaller och framhöll att han själv var opartisk. ”Som sammanfattning av det ovan sagda”, skrev han, ”får jag som min mening uttala, att jag hos [Eskil N.] icke funnit några påtagliga tecken på sinnessjukdom. Detta är jag villig att, om så påfordras, intyga på heder och samvete.”¹²⁴

Men också motparterna fortsatte att skicka inlagor på eget bevåg. Till exempel vidarebefordrade domkapitlet ett brev till Sinnessjuknämnden, i vilket en arrendatorshustru vid Eskil N:s komministerboställe i mitten av mars hade skrivit till biskopen i mycket upprörda ordalag. Eskil N. var, skrev hon, ”en ulv i fårakläder” som inte passade till präst. Hon trodde mycket väl att han kunde visa sig ”fin och rar och helig” i staden K., men hans rätta jag var ett annat och hon och hennes man bävade nu för att komministern skulle återvända och förstöra den frid som rätt i församlingen de senaste två åren. I ett postskriptum lade arrendatorsfrun till att de listor som skickats in till stöd för Eskil N. måste ha skrivits under av ”människor som inte känner hans person det minsta”.¹²⁵

VELANDER HÖR SIG FÖR

Velander å sin sida hade redan den 7 mars skrivit till Sinnessjuknämnden och föreslagit att Eskil N. skulle skrivas ut, antingen definitivt eller under övervakning av närmaste hjälpverksamhetsläkare. Detta trots eller kanske snarare på grund av att han inte hört något vare sig om eller från Eskil N. sedan den 14 februari. Velander överlät åt Sinnessjuknämnden att avgöra vilket.¹²⁶ Först en månad senare fick han ett svar (daterat den 29 mars)

123. Brev från Magnus G. till SSN 25 mars 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

124. Brev från municipalläkare Erland F. till SSN 25 mars 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

125. Avskrift av brev från Elsa Å. till Gustaf Aulén 15 mars 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

126. Brev från Velander till SSN 7 mars 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

där Sinnessjuknämnden bad honom om en närmare bedömning och rekommendation. Velander hade fortfarande inte hört något om Eskil N., som ännu stod utan övervakare, men lovade att förhöra sig bland hans bekanta.¹²⁷ Efter nämndens förfrågan skrev Velander till ett antal personer i församlingen H. och staden K. för att orientera sig om läget. Svaret från kontraktsprosten Caleb H., som nu gått i pension och flyttat till en större stad, är särskilt intressant. Caleb H. tyckte sig inte kunna göra något definitivt uttalande eftersom han inte längre hade direkt insyn i fallet. Men han ville ändå understryka att varje uttalande om Eskil N. också måste bli ett uttalande om Magnus G., eftersom de så till den grad gjort gemensam sak i frågan. Den förre kontraktsprosten beskrev dem båda som "ganska utpräglade exempel på en typ, som kan karakteriseras med beteckningen 'och förföljde förföljarna' (ordet förföljde skulle ha sitt särskilda citations-tecken)". Caleb H. tycks här associera till den äldre, franska termen för motsvarigheten till kverulansparanoiker: *persécutés persécuteurs*. Han bad vidare att få slippa fortsatt inblandning i fallet, för att undvika framtida hämndaktioner. På det hela framstår han i brevet som ganska rädd för både Eskil N. och Magnus G.¹²⁸

Att kverulansparanoiker hade en tendens att "smitta" människor i sin omgivning med den fixa idén att de inte var sinnessjuka var som nämnts en utbredd föreställning, som bland annat hade utretts av Alfred Petrén, med referens till internationella auktoriteter.¹²⁹ Sjukdomen kunde på så sätt ses som en variant av *folie à deux* eller "masspsykos", också det fenomen som det fanns en stark oro för under mellankrigstiden.¹³⁰ Föreställningen om att vanföreställningar kunde föras över från en primärt drabbad person till en eller flera andra gick långt tillbaka, och hade redan på 1870-talet specificerats som ett psykiatriskt fenomen.¹³¹

Kyrkoherde Oscar H. i Eskil N:s gamla församling sade sig i svaret till Velander inte kunna uttala sig om Eskil N:s lämplighet för tjänstgöring på annan ort, eftersom han inte träffat honom på länge och inte heller hade fått några brev. Däremot kunde Oscar H. rapportera om andra saker som hänt i fallet. Bland annat hade socialminister Gustav Möller enligt

127. Brev från SSN till Velander 29 mars 1938; jfr brev från Velander till SSN 11 april 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

128. Brev från Caleb H. till Velander 19 april 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

129. Petrén, "Studier öfver Paranoia querulans", s. 971–973.

130. Jfr t.ex. uppslagsordet "Masspsykos" i *Nordisk familjebok*, Uggleupplagan (1925).

131. Jean Pierre Falret & Charles Lasègue, "La folie à deux ou folie communiquée", *Archives générales de médecine* vol. 18 (1877), s. 321–355. Se även Richard Noll, *The Encyclopedia of Schizophrenia and Other Psychotic Disorders*, 3 uppl. (New York: Facts on File, 2007), s. 171–173.

Oscar H. ”ingripit till [N:s] förmån”, samtidigt som Carl Lindhagen hade ”dragit in saken i en interpellation i riksdagen i en principfråga om psykiatrin och domstolarna”. Oscar H. berättade också om en person som utgav sig för att heta Carl Wandsson (själv gissade han att namnet var ett tacknamn för antingen Magnus G. eller Eskil N. själv), som skickade reklam och satte upp affischer för ett möte med komminister N. som talare. Hustrun Amalia N. hade ordnat med en busstur till samma möte.¹³²

CARL LINDHAGENS INSATS

Det stämmer att Carl Lindhagen tog upp Eskil N:s fall i riksdagsdebatten. Mer explicit gjorde han det dock inte förrän i maj 1938, en dryg månad efter det att kyrkoherde Oscar H. hade skrivit till Frans Velander. Lindhagen gjorde detta som del i en omfattande diskussion som han själv passat på att väcka i anslutning till nya lagförslag om vissa ändringar i strafflagen. Han fick här tillfälle att återuppta sitt engagemang kring rättsövergrepp inom rättspsykiatrin i allmänhet, och mot ”psykopater och genomsnittligt civilt kloka” i synnerhet. Lindhagen propagerade för mer genomgripande reformer av lagstiftningen, och för att den i hans ögon partsstyrda och ”hopplöst desorganiserade” Sinnessjuknämndens uppgifter skulle föras över till det reguljära rättssystemet, eller till ett mer oberoende hälso- och sjukvårdsdepartement.¹³³

Han talade också mer specifikt om kverulanter:

Det börjar möjligen ock sippra ut, att friskrivandet numera även i ärekränkingsmål för kverulans avkastar årslångt kanske livstidsvarigt arbetslöst straffarbete i psykiatris bevakade fängelser. Det är väl lyckligare för den olycklige att gå ut från processen som en fri och tillräknelig människa med allenast ett bötesstraff eller vida kortvarigare frihetsstraff.¹³⁴

I riksdagsdebatten den 21 maj uttalade sig Lindhagen om problem med övervakning, begränsat rörelseutrymme, straffriförklaring, förvarings-

132. Brev från kyrkoherde H. till Velander 14 april 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

133. Motion 222, inklusive ett par bilagda interpellationer från 1937 års riksdag, interpellationer i Riksdagens protokoll, FK, nr 21, 18 mars 1938 och Riksdagens protokoll, FK, nr 26, 8 april 1938, samt diskussionsinlägg i första kammaren, se Riksdagens protokoll, FK, nr 36, 21 maj 1938. Direkta cit. här från Riksdagens protokoll, FK, nr 21, 18 mars 1938, s. 7.

134. Interpellation från Carl Lindhagen i 1937 års riksdag, återgiven som bilaga B i FK Motion 222, 1938, s. 11.

anstalter och frigivnas ekonomiska svårigheter, med bland annat Eskil N., icke namngiven, som illustrativt exempel:

Om någon efter många bekymmer och oginheter blir frigiven på försök, skall han dessutom ha en "övervakare". Den skammen skall han således också utsättas för. Vidare får han inte röra sig utanför ett visst begränsat område. Det förekommer till och med, att han inte får vistas hemma. Det har sålunda inträffat, att en biskop och hans konsistorium deklarerat och genomdrivit, att en sådan person inte kunde tillåtas att bo inom stiftet eller ens i sitt hem inom stiftet, dit han längtat och där man längtat efter honom. Sådant kan ju inte leda till ett förbättrande av vederbörandes tillstånd. Och inte tror väl herr Möller, att människor bli bättre under den tid de sitta på förvaringsanstalterna, såsom de så riktigt kallas. Man förvarar *straffriförklarade* där, men det göres ingenting för att de skola kunna återvinnas till livet. Någon kärlek och omtanke om dem förekommer inte där. Vad gör samhället för att hjälpa sådana, som bli utskrivna, ekonomiskt? Fattigvården hjälper dem inte mer än högst obetydligt. De kunna ha familjer att försörja, och den förening, som med statsunderstöd söker hjälpa frigivna fångar, saknar tillräckliga medel, ja alla medel, varöver klagats även hos mig. Därför har jag motionerat att det ringa årsanslaget till hjälp åt frigivna fångar höjes till minst 300,000 kronor. Jag vill rekommendera den motionen åt vederbörande.¹³⁵

Att socialminister Gustav Möller skulle ha ingripit till Eskil N:s förmån förefaller mindre troligt, då Möller och Lindhagen stod tväremot varandra i denna riksdagsdebatt. Möller kritiserade Lindhagen för att vara svävande och otydlig i sin kritik, och menade att det var oseriöst att som Lindhagen slentrianmässigt ogiltigförklara all psykiatrisk expertis. Socialministern försvarade också som departementschef Medicinalstyrelsen och de nämnder som var knutna till den. Han vände sig mot att Lindhagen verkade anse domstolarna bättre lämpade att döma i fall med "s.k. psykopater". Den juridiska expertisen var inte mer ofelbar än den psykiatriska i sina bedömningar, menade Möller.¹³⁶

VILLKORAD HÄLSA

Stiftssekreterare Gosselman skrev i mitten av april, efter samråd med biskop Aulén, till Velanders och klargjorde att domkapitlet inte kunde tänka

135. Carl Lindhagen i Riksdagens protokoll 1938 FK, nr 36, s. 39.

136. Gustav Möller i Riksdagens protokoll 1938 FK, nr 36, cit. s. 36.

sig ett återinträde i prästtjänst annat än om Eskil N. blev ”klart och tydligt fullständigt friskförklarad”, och att det även i det hypotetiska fallet vore olämpligt att han tjänstgjorde i H. församling eller någon annanstans i stiftet. ”Hans uppträdande och tillvägagångssätt äro i stiftet alltför väl bekanta. Om domkapitlet missiverade honom till någon annan församling, skulle detta utan tvivel väcka sorg och förargelse inom församlingen”, skrev Gosselman. Gosselman och Aulén pekade också på hur Eskil N., trots försök att hålla sig i skinnet, ändå betett sig högst olämpligt vid flera tillfällen under försöksutskrivningen, som till exempel vid det besök på pastorsexpeditionen i staden K. som vicepastor Karl-Erik W. rapporterat om. Det smidigaste för alla parter, menade domkapitlet, var därför att Eskil N. skulle få tjänstledigt i fem år, det vill säga så lång tid att han därefter kunde gå i pension med så kallad emeritilön.¹³⁷

Velanders bedömning, utifrån den information han begärt in under april månad, blev att Eskil N. lika lite som förut behövde vård på sinnessjukhus. Läkarens intryck var att Eskil N. betett sig lugnt under försöksutskrivningen, och att de protester som strömmat in i början och slutet av försöksutskrivningen handlade mer om hans tidigare beteende. I den mån folk irriterat sig på att Eskil N. predikat och uppträtt offentligt handlade det snarare om att han gjort det än om att predikningarnas innehåll skulle ha väckt någon särskild anstöt. Velanders lutade sig särskilt mot ett utlåtande han fått från Gunnar Z., Caleb H:s efterträdare som kontraktsprost, och som han skickade vidare till medicinalrådet Lauritzen i ett separat brev, av oro för att Eskil N. eller Magnus G. skulle få reda på det.¹³⁸ I sitt brev till Velanders skrev Gunnar Z. att han kände väl till fallet. Under många års tid hade han via den gamle kontraktsprosten fått höra om hur Eskil N. ställt till ”svårigheter för präster och församlingsbor och bragt vanära över det prästerliga namnet”. Gunnar Z:s intryck hade, långt innan Eskil N. blev internerad, varit att det ”ovillkorligen” måste ”fattas denne man något i psykiskt hänseende” och att han aldrig borde ha blivit vigd till präst i Svenska kyrkan. När han nu träffat Eskil N. var hans intryck att ”roten till det onda, som enl. [Gunnar Z:s] iakttagelse yttrat sig i en diabolisk elakhet och hämndkänsla och ett gränslöst pösande högmot, ej ännu blivit uppryckt trots det lugn och t.o.m. försynhet, som nu känneteckna[de] honom”. Dock menade han att interneringen gjort honom gott och ”stämt ned hans ’höga mod’ och karska sinne”. Eskil N:s och Magnus G:s ”livliga önskan” att Eskil N. skulle få gå tillbaka i tjänst

137. Brev från Ivar Gosselman i Strängnäs domkapitel till Velanders 16 april 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

138. Brev från Velanders till SSN 7 maj 1938; se även brev från Velanders till medicinalrådet E. Lauritzen 7 maj 1938 och brev från Gunnar Z. till Velanders 3 maj 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

i H. gick nog knappast att uppfylla. Däremot ställde sig Gunnar Z. – om läkarna så önskade – positiv till att Eskil N. skulle kunna få återvända hem på prov, på villkor att han fortsatte vara tjänstledig och ställdes under ordentlig övervakning. Men övervakaren måste vara någon annan än Magnus G.: ”Därom äro alla ämbetsbröder eniga. [G.] har ju emot både biskop och prost låtit [N.] uppträda och predika snart nog efter frigivningen m.m. Han är på grund av sin egen sinnesstämning och själsliga svaghet fullkomligt olämplig till övervakare.”¹³⁹

Velanders rekommendation, utifrån hans samlade bedömning av Eskil N:s nuvarande tillstånd, var att Eskil N. skulle skrivas ut definitivt. Han tyckte sig inte kunna uttala sig om lämpligheten av att Eskil N. började arbeta som präst igen, eftersom det låg utanför hans eget expertområde. Däremot varnade han för att låta Eskil N. arbeta i H., med hänvisning till att ”de paranoidea idéerna hos en paranoiker, som undergått förbättring, gärna åter vilja blossa upp, därest personen ifråga återkommer till den plats och i den miljö, där hans paranoidea idéer vuxit fram”. Om Eskil N. bedömdes förmögen att tjänstgöra som präst igen, vore det alltså även enligt Velerander lämpligt att han gjorde det på ett annat ställe än i H. församling.¹⁴⁰ Hälsan bedömdes därmed fortfarande som villkorad, och utskrivningen skulle inte ses som en friskförklaring.

Den 14 maj skrev Magnus G. ett långt brev till Sinnessjuknämnden, där han i princip ifrågasatte hela handläggningen av ärendet. Han menade att Sinnessjuknämnden kommit till paradoxala slutsatser i fallet och kritiserade att man hakat upp sig på illvilliga farlighetsbedömningar snarare än att leta efter praktiska lösningar. Han frågade också lite sarkastiskt vem som egentligen visat upp tydligast tecken på paranoia i detta fall: ”Har medicinalrådet P. Björk [sic] undersökt, huruvida i målet inblandade personer, som uppträda mot [Eskil N.], lida av paranoid inställning gentemot [Eskil N.]?” Magnus G. bifogade också en ny, flera sidor lång sammanställning över ”orsaker till och utveckling av komminister [N:s] sjukvård m.m.”, och en ny bunt med brev från personer som ställde upp som karaktärsvittnen åt Eskil N.¹⁴¹ Av dokumenten i Eskil N:s personakt framgår också att Magnus G. någon gång mellan 11 april och 8 maj åkt till Helsingborg och sökt upp Velerander på S:ta Maria sjukhus, för att per-

139. Ibid.

140. Brev från Velerander till SSN 7 maj 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

141. Brev från Magnus G. till SSN 14 maj 1938, bifogad text med titeln ”Sammandrag av tablå II utvisande orsaker till och utveckling av komminister [Eskil N:s] sjukvård m.m.” undertecknad Magnus G. 30 april 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

sonligen överlämna en bunt brev från supportrar till Eskil N. (ungefär desamma som vittnat för Sinnessjuknämnden).¹⁴²

Den 24 maj skrev Sinnessjuknämnden till domkapitlet att den övervägde försöksutskrivning på nya villkor, utan besöksförbud i H., och frågade om domkapitlet i så fall kunde erbjuda arbete vid hemkomsten.¹⁴³ Hela nämnden stod dock inte bakom denna förfrågan – Peder Björck motsatte sig skriftligen skrivelsen till domkapitlet, med motiveringen att han stod fast vid sin bedömning att Eskil N. inte borde få vistas vare sig i eller kring sitt hem i H. församling.¹⁴⁴ Tre dagar senare svarade Aulén och Gosselman på domkapitlets vägnar att de fortfarande bedömde det som väldigt riskfyllt att återsätta Eskil N. i tjänst, men att de inte för närvarande kunde sätta sig emot att han skulle få provtjänstgöra.¹⁴⁵

Vid något tillfälle, troligen också detta under våren 1938, meddelade även Viktor Wigert att han gått igenom utredningen av fallet. Wigert bedömde att Eskil N. fortfarande var psykiskt sjuk eller åtminstone psykiskt abnorm till den grad att det fick likvärdiga sociala konsekvenser, och att han därför inte kunde skrivas ut annat än på försök. Däremot kunde Wigert inte se att det för närvarande fanns tillräckliga skäl att portförbjuda Eskil N. i vare sig Strängnäs eller hans hemsocken. Wigert underströk dock samtidigt att frågan om prästtjänstgöring måste avgöras av kyrkliga myndigheter, och rekommenderade att nästa försöksutskrivningsbeslut endast borde gälla för tre månader.¹⁴⁶

Den tredje juni meddelade Sinnessjuknämnden att den beslutat om fortsatt försöksutskrivning, på tre månader fram till den 31 augusti och under tillsyn av provinsialläkare Högberg. En rejäl lättnad i villkoren var dock att nämnden inte längre lade hinder i vägen för att Eskil N. på prov skulle få återuppta sin tjänst i H. församling.¹⁴⁷

142. Se ihophäftad bunt med avskrifter av brev, med påklitrast notering: ”Bifogade skrivelser överlämnade av Komminister [Magnus G.] vid personligt besök å S:ta Maria sjukhus i Hälsingborg”, inkommen till Sinnessjuknämnden 9 maj 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

143. Brev från SSN till domkapitlet i Strängnäs stift 24 maj 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

144. Avskrift av reservation från Peder Björck med följande lydelse: ”Då jag allt fortfarande anser, att komminister [Eskil N.] icke bör få vistas i sitt hem i [H.] kan jag icke biträda nämndens beslutade skrivelse till domkapitlet i Strängnäs.” Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

145. Brev från Gustaf Aulén och Ivar Gosselman ”på domkapitlets vägnar” till SSN 27 maj 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

146. Se odaterat utlåtande, handskrivet på anteckningspapper, av Viktor Wigert. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

147. Beslut från SSN 3 juni 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

IFRÅGASATT PROVTJÄNSTGÖRING

Den 27 juli 1938 skrev provinsialläkare Högberg till Velander, sedan Eskil N. samma dag besökt honom på hans mottagning. Eskil N. hade enligt Högberg uppträtt ”mycket förbindligt, artigt och ogenerat”, men kunde inte på något sätt se sin egen skuld i det som hänt. Eskil N. hävdade själv att hans arbete i H. församling gick utmärkt. Kyrkoherde Oscar H. hade inte heller några direkta anmärkningar, men tyckte ändå att det var så svårt att samarbeta med Eskil N. att han gjorde allt för att söka sig bort från församlingen.

Högberg lade också till en ny upplysning, uppenbart i syfte att peka mot en grundläggande personlighetsstörning. Det handlade om att Eskil N. fem år tidigare hade kört ihjäl en gammal man i en närbelägen by. Det hela hade ansetts vara åldringens fel och Eskil N. blev aldrig anmäld för saken, men ”anhöriga och andra förvånade sig och upprördes över [N:s] sätt att reagera inför olyckan – han tog det hela mycket kallt”, skrev Högberg, som sedan lät historien om olyckan leda in på en fråga om huruvida Eskil N. borde få nytt körkort om han bad om det. Högberg tyckte själv att detta vore högst olämpligt. Det framgår inte riktigt om han såg huvudproblemet som det att Eskil N. var vårdslös i trafiken eller som det att han reagerat med sådan känslökyla.¹⁴⁸

Några dagar senare skrev också kyrkoherde Oscar H. till Velander och rapporterade om sitt samarbete med Eskil N. den senaste månaden. Han konstaterade att Eskil N. hållit sig lugn och inte ställt till något egentligt besvär. Men Oscar H. kände ändå obehag, inte minst på grund av det ”påtagliga suggestiva inflytande” som Eskil N. hade på folk, och som också han själv var medveten om och visste att utnyttja för att manipulera godtrogna personer. Även Oscar H. själv hade obehagliga erfarenheter av Eskil N:s suggestiva kraft: ”Jag har känt det vara så förr, då han på pastorsexpeditionen med armen bakom min rygg lutat sig ned påfallande länge och läst i samma bok som jag.”¹⁴⁹

Oscar H. noterade att Eskil N. inte tänkte säga något annat än att han var friskskriven till folk, även om han inte var det. Kyrkoherden skrev också att Magnus G. meddelat kyrkorådet att försöksutskrivningen berodde på Gustav Möllers ingripande samt att han försökt få Oscar H. att flytta från H. församling, med motiveringen att Eskil N. enligt Velanders bedömning inte kunde vistas någon annanstans.

Oscar H. befarade att Eskil N:s återkomst skulle innebära dödsstöten

148. Brev från Sven Högberg till Velander 27 juli 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

149. Brev från Oscar H. till Velander 3 augusti 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

för kyrkan, i en bygd där det redan från början krävdes mycket och slit-samt arbete för att hålla igång folks kyrkliga engagemang. ”Det kyrkliga intresset är här litet”, skrev Oscar H., ”arbetarna tillhöra klassmedvet-na mot religionen litet överlägsna organisationer, eller äro de intresserat kyrkolikgiltigt och kyrkofientligt frikyrkliga med skadeglädje över kyr-kans motgångar.” Kyrkoherdens totalomdöme om komminister N. var att ”hans paranoidala inställning torde kvarstå, att den vid särskild anledning eller periodvis torde komma till uttryck, och att hans definitiva återinträ-de i tjänstgöring kräver resignation inför Kyrkans uppgift tills vidare i [H. församling]”.¹⁵⁰

Den 8 augusti anhöll Velanders om fortsatt försöksutskrivning av Eskil N., på grundval av utlåtandena från provinsialläkare Högberg och kyrko-herde Oscar H.¹⁵¹ Tio dagar senare beslutade Sinnessjuknämnden om ett års fortsatt försöksutskrivning, fram till den 31 augusti 1939, på villkor att Velanders med hjälp av Högberg lämnade regelbundna rapporter om Eskil N:s hälsotillstånd.¹⁵² Domkapitlet å sin sida beslöt mot denna bakgrund att Eskil N. skulle få fortsätta att provtjänstgöra på sin komministertjänst i H. under det kommande året.¹⁵³

FRÅGAN OM FRISKHET

Under hösten rapporterade Högberg att Eskil N. sades sköta sin tjänst utan anmärkning, även om ”samarbetet mellan [N.] och Prosten [H.] lär gå till så att [H.] så mycket sig göra låter undviker beröring med [N.]”. Högberg hade inte hört av Eskil N. personligen. Däremot sade han sig ha haft stort besvär av Magnus G., som tycktes ha övertagit Eskil N:s sak och uppfattade Högberg som roten och uppkomsten till dennes olyckor. Magnus G. hörde av sig regelbundet via telefon och brev och ville ”sanno-lik” att Högberg skrev ett friskintyg åt Eskil N. ”Det skulle vara synner-ligen angenämt för mig att befrias från detta uppdrag”, skrev Högberg med hänvisning till detta, och frågade om inte Eskil N:s övervakning i stället skulle kunna överlåtas till överläkaren vid S:ta Birgitta sjukhus.¹⁵⁴

150. Brev från Oscar H. till Velanders 3 aug. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

151. Brev från Velanders till SSN 8 aug. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

152. Beslut från SSN 18 aug. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

153. Avskrift av utdrag ur Strängnäs domkapitels protokoll 31 aug. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

154. Brev från Högberg till Velanders 4 nov. 1938, jfr brev från Velanders till Högberg 31 okt. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

Velander vidarebefordrade Högbergs utlåtande till Sinnessjuknämnden, med kommentaren att han "livligt" tillstyrkte Högbergs förslag om att överlåta övervakningsuppdraget till sjukhuset i Vadstena.¹⁵⁵ Men nämnden var skeptisk. Den svarade att den ställde sig tvekan till både behovet och lämpligheten av att en hjälpverksamhetsläkare som inte alls kände Eskil N. skulle få ett sådant bedömningsuppdrag. I stället lämpades hela ansvaret för inhämtande av upplysningar över på Velander själv.¹⁵⁶

Velander vände sig till domkapitlet, och strax före jul skrev Gosselman därifrån tillbaka till Velander och meddelade att han efter samtal med Högberg fått denne att gå med på att fortsätta sin tillsyn över Eskil N., om inte Eskil N. besökte honom mer än varannan månad.¹⁵⁷

I början av december 1938 skrev Eskil N. till Medicinalstyrelsens generaldirektör Axel Höjer och bad om definitiv utskrivning, troligen utan insikt i att Höjer var ständig ledamot i Sinnessjuknämnden – och sannolikt helt omedveten om att Höjer dessutom var svåger till provinsialläkare Sven Högberg.¹⁵⁸ Till brevet fogades också en skrivelse till stöd för utskrivning från flera av Eskil N:s vänner i bygderna, samt en avskrift av ett brev till domkapitlet där Eskil N. listade en rad skäl till varför han på eget bevåg ändrat anteckningen om sig själv som sinnessjuk och intagen på S:ta Maria sjukhus i församlingsboken. Kyrkoherde H., som i övrigt så långt Eskil N. sade sig veta hade "varit vänlig" mot honom sedan han "återinträdde i tjänsten", hade nämligen anmält Eskil N. till domkapitlet för denna ändring "i överensstämmelse med nuvarande förhållanden".¹⁵⁹

Skrivelserna överlämnades till Sinnessjuknämnden, som bad Velander att komma in med yttrande. Efter ett par månader svarade Velander att då han inte själv träffat Eskil N. på över ett år, då domkapitlet varit ovilligt att ta tydlig ställning, och då meningarna om Eskil N. i övrigt fortsatte att vara väldigt delade, var det svårt för honom själv att göra ett tydligt uttalande. Men eftersom Eskil N. verkade ha skött sin tjänst utan större problem under ett år nu tyckte Velander att det verkade lika rimligt med

155. Brev från Velander till SSN 7 nov. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

156. Brev från SSN till Velander 16 nov. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

157. Brev från Ivar Gosselman till Velander 23 dec. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

158. Jfr Höjer, *En läkares väg*, s. 30–31, 103.

159. Brev från Eskil N. till Axel Höjer 8 dec. 1938, hemställt till SSN om utskrivning från sex bekanta till N., inklusive Magnus G., daterad jan. 1939, kopia på skrivelse från Eskil N. till domkapitlet i Strängnäs 6 dec. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

definitiv utskrivning som med försöksutskrivning och besök hos doktor Högborg varannan månad.¹⁶⁰

Vid sidan av sitt eget yttrande och kompletterande yttranden från domkapitlet och kontraktsprosten till Sinnessjuknämnden skickade Velander också en skrivelse som kyrkoherde Oscar H. lämnat honom i förtroende, i separat försändelse till Sinnessjuknämndens sekreterare Einar Lauritzen. Oscar H. konstaterade att Eskil N. skötte sin tjänst i vanlig ordning: lättjefullt, slarvigt och manipulativt. Kyrkoherdens version av historien om ändringen i församlingsboken var att han själv blivit kontaktad av domkapitlet, som undrade varför Eskil N. strukit anteckningen om sin egen sinnessjukdom. När Oscar H. hade uppmanat Eskil N. att ge "ett mjukt och förståndigt, urskuldande svar" på frågan, hade Eskil N. i stället helt kort svarat: "Det står i kyrkolagen, att sinnessjuk präst ej får tjänstgöra; nu får jag tjänstgöra, alltså är jag frisk." Därefter hade Eskil N. vänt sig till Magnus G., som skickat ett par "besynnerliga skrivelser" till Oscar H. Det ryktades också om att Eskil N. vid predikan i en närbelägen kyrka hade "talat om hur man orättvist inspärrar friska personer".¹⁶¹

Magnus G. skrev även till Sinnessjuknämnden och försvarade Eskil N:s tilltag att ändra uppgiften om sig själv som sinnessjuk till "försöksutskrivnen" i församlingsboken, med argumentet att Eskil N. felaktigt stått kvar som intagen på sjukhuset i Helsingborg, och detta måste ändras. Liksom Eskil N. själv byggde alltså Magnus G. hela sin argumentation på ett medvetet eller omedvetet bortseende från skillnaden mellan begreppen utskrivnen och friskförklarad. Magnus G. ifrågasatte också kontraktsprostens fortsatta skepsis mot Eskil N., en skepsis som han menade byggde på hörsägen.¹⁶²

Samtidigt, i mitten av februari 1939, skrev Eskil N. själv till Sinnessjuknämnden och bad om rätt att få fortsätta tjänstgöra, och om att, om någon ville lägga hinder för detta eller den fullständiga utskrivning han redan bett om, få se handlingarna i ärendet från försöksutskrivningens början fram till nu.¹⁶³ Sinnessjuknämnden stod fast vid sitt beslut om för-

160. Yttrande från Velander till SSN 3 feb. 1939. Jfr brev från Ivar Gosselman till Velander 16 jan. 1939, brev från Gustaf Aulén till Velander 25 jan. 1939, avskrift av odaterat yttrande över Eskil N. från kontraktsprost Gunnar Z. till domkapitlet, brev från Magnus G. till SSN 15 feb. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

161. Brev från Oscar H. till Velander 18 dec. 1938. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

162. Brev från Magnus G. till SSN 15 feb. 1939. Jfr odaterat brev från Gunnar Z. till domkapitlet, inkommet till SSN 6 feb. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

163. Brev från Eskil N. till SSN 16 feb. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

söksutskrivning till augusti, och Eskil N. meddelades också att han inte fick ta del av handlingarna i sitt eget fall.¹⁶⁴

I april skrev municipalläkare Erland F. på Eskil N:s uppmaning till Velander och intygade att Eskil N. föreföll frisk, naturlig och normal och enligt uppgift skötte sin tjänst utan anmärkning. ”Det enda”, skrev Erland F., ”som församlingsborna finna ’tokigt’, synes vara det egendomliga förhållandet, att de kyrkliga myndigheterna låta en sinnessjukförklarad präst sköta en komministertjänst utan att först förklara honom frisk.”¹⁶⁵ I juni svarade Erland F. ungefär detsamma på förfrågan från Velander.¹⁶⁶

Inför omprövningen av försöksutskrivningsbeslutet i augusti rekommenderade Erland F. definitiv utskrivning, på grundval dels av det han själv sett under det dryga ett och ett halvt år han haft Eskil N. under observation, dels av det han hört ”diskuteras i olika kretsar (bland både lekmän och präster och ’löst folk’)”. Han lade till att han var personligen opartisk i fallet, men att han lagt ned mycket tid på det eftersom det intresserat honom professionellt.¹⁶⁷ I början av augusti skrev också Eskil N. själv till Sinnessjuknämnden och bad, helt kort, om definitiv utskrivning från S:ta Maria.¹⁶⁸ Samtidigt skickade Magnus G. in skrivelser från sig själv och en rad andra personer som intygade sin tilltro till Eskil N.¹⁶⁹

UTSKRIVEN FÖR FÖRSAMLINGSFRIDENS SKULL

Ett par veckor senare skrev Magnus G. till hovrättsrådet E. Bergendahl i Stockholm och frågade om denne fått ta del av skrivelserna. Han sade sig fråga detta eftersom han fått höra att kontraktsprost Gunnar Z. besökt en gudstjänst som Eskil N. hållit i, utan att hälsa på Eskil N. Magnus G. antog därför att kontraktsprosten varit ditsänd på ”speciellt uppdrag”.¹⁷⁰ Velander å sin sida skrev samtidigt till Sinnessjuknämnden och Laurit-

164. Se beslut från SSN, brev från SSN till domkapitlet i Strängnäs, brev från SSN till Eskil N., alla daterade 20 feb. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

165. Brev från Erland F. till Velander 21 april 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

166. Brev från Erland F. till Velander 10 juni 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

167. Brev från Erland F. till Velander 7 aug. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

168. Brev från Eskil N. till SSN 2 aug. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

169. Brev från Magnus G. till SSN 1 aug. 1939, med fyra bilagda avskrifter av intyg från olika personer. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

170. Brev från Magnus G. till hovrättsrådet E. Bergendahl 15 aug. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

zen.¹⁷¹ I brevet till den senare bifogades ett konfidentiellt uttalande av just kontraktsprosten Gunnar Z., som konstaterade att det fortfarande fanns slitningar mellan komminister N. och kyrkoherde H., och inte hade något hopp om att Eskil N. någonsin skulle förbättras på något mer djupgående sätt. Men han menade ändå att det var bättre för församlingsfridens skull att Eskil N. skrevs ut på riktigt. För egen del skulle detta också kunna befria Gunnar Z. från det mest akuta irritationsmomentet, nämligen Magnus G:s idoga brevskrivande och påringningar, som han nu upplevde som direkt hotfulla.¹⁷²

Den 12 september fick Velander ett telegram från Sinnessjuknämnden med meddelande om att Eskil N. skulle skrivas ut, och den 22 september fick han ett skriftligt beslut i ärendet, som han skrev av och vidarebefordrade till Eskil N. själv, domkapitlet och pastorsämbetet i H.¹⁷³

FORTSATTA MOTSÄTTNINGAR OCH FÖRÄNDERLIGA NARRATIV

Eskil N. skrevs alltså ut för gott i slutet av september 1939. Men motsättningarna fortgick, vilket framgår av ett brev från Velander till Sinnessjuknämnden i början av maj 1940. Oscar H. och framför allt Magnus G. hade fortsatt att kontakta Velander. De hade båda bett om utlåtanden (om sjukdom respektive friskhet, får förmodas), men Velander hade vägrat eftersom han inte träffat Eskil N. personligen sedan 1937. Velander menade nu att det vore bra för alla parter om konflikten kunde överlätas helt och hållet på de kyrkliga myndigheterna, och att det bästa måste vara att inte vidta några som helst fortsatta åtgärder. Detta för att inte riskera att riva upp några gamla sår. Om Eskil N. händelsevis själv skulle vilja sinnesundersöka sig, kunde han vända sig till hjälpverksamhetsläkaren i Vadstena.¹⁷⁴

Eskil N. gjorde också nya försök att bli bokförd som fullt tillfrisknad i församlingsboken, via en läkare på Västra Marks sjukhus i Örebro, och via

171. Brev från Velander till SSN 15 aug. 1939, och till sekreteraren i SSN (= Lauritzen) samma datum. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

172. Brev från Gunnar Z. till Velander 11 aug. 1939. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

173. Brev från Velander till Lauritzen 27 sep. 1939, jfr brev från Eskil N. till SSN 23 sep. 1939. (Eskil N. hann skriva till SSN den 23 sep. för att få bekräftat att "ryktet" om hans utskrivning stämde, strax innan han fick den bekräftande skrivelsen med posten.) Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

174. Skrivelse från Velander till sekreteraren hos SSN, inkommen 7 maj 1940. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

Anna-Lisa Annell, som nu blivit sekreterare för Sinnessjuknämnden.¹⁷⁵ Den 12 november 1940 skrev Oscar H. till Sinnessjuknämnden att både Magnus G. och Eskil N. fortsatte att störa honom med ”hot om stämning och osanna uppgifter”, till den grad att han anmält dem till domkapitlet och ville ha ”rätt till talan för den skada, som [...] Komminister [N:s] nu över tvååriga provtjänstgöring som sinnessjuk åsamkat [honom]”.¹⁷⁶ Där slutar spåren av konflikten i Sinnessjuknämndens arkiv, även om den sannolikt fortsatte inom kyrkan och i bygden.

Tolv år senare uppmärksammades den som sagt i den ironiskt betitlade nyckelromanen *Bröder i Christo*.¹⁷⁷ I tidningarna skrevs att boken, som innehöll skruvade skildringar av biljakter och annat, hade ”väckt en storm av förbittring” mot författaren Berit Spong. Och det gällde båda lägren. Nära tjugo år efter de händelser som lett till Eskil N:s straffriförklaring verkar ingen av de inblandade prästerna ha varit särskilt intresserad av att riva upp gamla sår och tråtor. Folk i de berörda bygderna sades också skratta åt anklagelserna om att biskop Aulén skulle ha ägnat sig åt systematisk förföljelse av såväl Eskil N. som hans komministerkollega Herbert A. Argumentet sades vara att ”med tanke på biskop Auléns livsstil och intressen är det ungefär som att tänka sig en elefant i Indien förfölja en råtta i en socken i Närke”.¹⁷⁸ Till slut gick biskopen själv ut i medierna och förklarade att han inte kunde förstå hur en människa kunde vara så hård som Berit Spong. Att publicera boken kunde bara skapa ”stort psykiskt lidande” hos ”de båda beskedliga komministrarna, som på detta sättet ställs i rampljuset”. Själv påstod han sig alltid ha gjort vad han kunnat för de stackars prästerna. Hade han gjort något fel var det snarast att han ”varit för hygglig”.¹⁷⁹ Berit Spong å sin sida hävdade att hon engagerat sig i de omskrivna fallen i tolv år och uttryckte ilska över att ”hennes produkt på sina håll betraktats som en snuskbok”.¹⁸⁰

175. Skrivelse från Velander till sekreteraren hos SSN, inkommen 7 maj 1940, och brev från Anna-Lisa Annell till Velander 22 april 1940. Annell bad med anledning av Eskil N:s framställning att få en avskrift av Velanders skrivelse till pastorsämbetet, angående anmälan om Eskil N:s utskrivning från sjukhuset. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

176. Brev från Oscar H. till SSN 12 nov. 1940. Akt med dnr 1225/39, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA.

177. Spong, *Bröder i Christo*.

178. ”Spong jagar åter biskopens skalp”. I boken framställdes de båda komministrarna som bistådda av ett alias till Magnus G. Berit Spong skildrade det också som att ”fallet Håkansson” utmynnat i en ”friskförklaring”. Spong, *Bröder i Christo*, s. 248 om friskförklaringen.

179. Sign. Printon, ”Biskop Aulén: Hur kan en människa bli så hård?”, *Aftonbladet* 9 okt. 1952.

180. ”Berit Spong: Föga kristligt”, *Expressen* 7 okt. 1952.

Även kyrkoherde Oscar H. gick ut i pressen i samband med publiceringen av *Bröder i Christo*. Hans bild av historien hade också förändrats markant över åren. Oscar H. hävdade nu att han till en början endast sett Eskil N:s fall som en "kyrkobokföringssak". I själva verket hade han själv, påstod han nu, upplevt det som mycket olustigt att behöva rätta till Eskil N:s försök att radera anteckningarna om sin sinnessjukdom i kyrkböckerna. Order hade dock kommit från högre ort, där "någon stod i vägen". Peder Björck på Medicinalstyrelsen utmålades nu som något av en mellanhand, som förklarat för Oscar H. att "prosten *har* rätt men kommer inte att *få* rätt". De som underförstått låg bakom beslutet att inte friskförklara Eskil N. var Axel Höjer och Gustav Möller; och detta trots att generaldirektören och socialministern efter middag respektive biltur med Eskil N. sagt sig inte kunna finna "något tecken på att mannen inte var fullt sinnesfrisk". Oscar H. antydde i *Aftonbladet* att en nyckel till mysteriet låg hos en person som ditintills i stort sett hamnat i skymundan i diskussionerna: Axel Höjers sväger Sven Högberg, provinsialläkaren som skrivit det första läkarintyget över Eskil H. Mäktigare krafter än biskopen stod alltså i kulisserna, hävdade Oscar H., och konstaterade i och med detta att prästfejden i hans hemtrakt var "ett slags Kejneaffär".¹⁸¹

En hel del hade alltså hänt med historien på dessa år. Dock uppfattades den fortfarande som en strid mellan två läger, där det ursprungliga utbrottet av kverulansparanoia för länge sedan fallit i glömska.

FLERA FLYTANDE GRÄNSER OCH PARADOXER

Den detaljerade skildringen av detta segdragna fall visar med kanske tröttsam tydlighet hur snåriga och komplicerade detta slags konflikter kunde vara. En sak som gör fallet särskilt intressant är hur det visar hur en kverulansdiagnos i praktiken kunde "smitta" på så sätt att den involverade och stigmatiserade hela grupper av personer. Konflikten berörde mycket mer än en enskild person i strid med läkare och myndigheter. Den komplicerades också av att två till synes ganska trovärdiga men diametralt motsatta skildringar av sakernas tillstånd ställdes mot varandra, med ansvariga läkares bedömningar och rekommendationer utifrån diagnosen av Eskil N. som kverulansparanoiker någonstans mittemellan. Några av prästens bundsförvanter betraktades, av motståndarsidan, som förda bakom ljuset, andra som skrämde till tystnad. Och i synnerhet en av bundsförvanterna kom så småningom att betraktas som minst lika galen som prästen själv. Oklart är om konflikten någonsin fick sin lösning, även om

181. Sign. Printon, "Möller anklagas i Spong-dramat".

den så småningom gled ur det problemhanteringssystem som hade sin grund i psykiatrin, och även om de läger som stod mot varandra i någon mån tycks ha omgrupperat och ompositionerat sig själva.

Fallet pekar i vilket fall som helst också på en rad mer allmänna fenomen. För det första på en flytande gräns mellan individbaserade diagnoser som kverulansparanoia och kollektiva diagnoser som *folie à deux* eller masspsykos. Eller, sett från patientens sida, på en flytande gräns mellan rättmätig kamp för sin egen sak och aktivistiskt engagemang för andra. För det andra eller tredje på en i praktiken flytande gräns mellan diagnoser som kverulansparanoia och kverulerande psykopati.

Det visar också att det inte nödvändigtvis gagnade en kverulant att kunna skriva och argumentera för sin egen rätt. Inte heller var det självklart till fördel att få bundsförvanter. Fördelen av bundsförvanter berodde mycket på vilka dessa var, men också på vilka motståndarna var. Huvudpersonen i detta fall var visserligen präst, och på så sätt i en auktoritetsposition, vilket också hjälpte honom att skaffa bundsförvanter, från fattigfolk till andra präster och riksdagsmän. På andra sidan stod dock en rad präster av högre rang, en biskop och en minister, samt, inte minst, företrädare för Sinnessjuknämnden som skaffat sig själva en ovanligt långtgående insyn i fallet. Eskil N. var dessutom klassresenär, och verkar genomgående ha betraktats som något av en outsider. Detta var också en identitet som han själv verkar ha omfamnat, i sin syn på sig själv som en förkämpe för fattiga och utsatta gentemot överheten, och för konservativa dygder gentemot modern lössläppthet.

I botten låg dock hela tiden en farlighetsbedömning, som byggde på att Eskil N. verkligen hade visat sig fysiskt våldsam och hotfull. Han kategoriserades från början som psykopat, och även i den mån han bedömdes ha en riktig *paranoia querulans*, det vill säga en psykogen sjukdom, antogs denna vila på psykopatisk grund. När hans tidigare lynnighet byttes ut i lugn och behärskning togs även detta till intäkt för psykisk abnormitet. Det Eskil N. själv och hans vapendragare lyfte fram som bevis för friskhet och lämplighet för kyrklig tjänst, kunde den andra sidan framhålla som tecken på sjukligt lugn eller en abnorm känslökyla som riskerade att leda till nytt våld, psykiskt eller fysiskt.